

Vedâ Hutbesinde Sosyal Hizmetlere Yönelik Bazı Tespitler

Feridun Tekin*

Öz: Tarih boyunca farklı sebeplerden dolayı maddî-manevî yardım ve desteğe muhtaç insanlar olagelmıştır. Bu sebeple insanların yaşadığı muhtaçlık durumunu giderme adına çabalar ortaya konmuş; mevcut imkânlar ile onlara yardım edilmeye çalışılmıştır. Yardıma muhtaç olanlara yönelik faaliyetler bazen birey bazen toplum bazen de devlet eliyle giderilmeye çalışılmıştır. Muhtaçlara yönelik yardımlar yapılırken belirli bir plan veya sistem ortaya konmamış, toplumun kabul ettiği değerlere göre hareket edilmiştir. 19. yüzyılda Batı dünyasında “sosyal hizmet” adı altında bir disiplin ortaya çıkmış, yardım ve desteğe ihtiyaç duyanlara yönelik planlı-programlı bir çalışma alanı oluşturulmuştur. Tarihin farklı dönemlerinde değişik şekillerde temayüz eden bu alan Hz. Peygamber döneminde de hem teorik, hem pratik olarak yer almıştır. Resûlullah (s) yaşamış olduğu zamanda bu alana temel olabilecek birçok çalışma ortaya koymuştur. Onun gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler referans niteliğinde olup sosyal hizmet/lere kaynaklık edecek türdendir. Özellikle Vedâ haccı esnasında yapılmış olduğu konuşmalar bu ilim dalı için manifesto niteliğindedir. Konuşmasının içeriği sosyal hizmet/lere birçok yönden vurgu yapmış, bu disiplinin muhtevasına yönelik mesajlar vermiştir. Çalışmamızda Resûlullah (s)'in konuşmalarında yer alan hususlar, sosyal hizmet açısından ele alınıp değerlendirilmiştir. Hz. Peygamber'in Vedâ hutbesindeki konuşmaları sosyal hizmet biliminin ilgili alanları ile kıyaslanarak ele alındı. Onun ortaya koyduğu örnekler sosyal hizmet alanına referans niteliğinde olup, özellikle pratik hayata olan katkıları ile ifade edilmeye çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Asr-ı Saadet, Hz. Peygamber, Sosyal Hizmet, Vedâ Hutbesi .

Some Determinations Regarding Social Services in the Farewell Sermon

Abstract: Throughout history, there have been people in need of financial and moral help and support for different reasons. For this reason, efforts have been made to eliminate the neediness of people; Efforts were made to help them with the available means. The activities aimed at those in need of help were tried to be eliminated by the individual, sometimes by the society and sometimes by the state. While giving aid to the needy, a specific plan or system was not put forward, and the values accepted by the society were acted upon. In the 19th century, a discipline under the name of "social work" emerged in the Western world, and a planned-programmed study area

* Dr. Öğr. Üyesi Feridun Tekin, Ordu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ordu Türkiye.

Assistant professor, Feridun Tekin, Ordu University, Faculty of Divinity, Department of Islamic History and Art Ordu Turkey

fetekinli08@hotmail.com

orcid.org/0000-0002-5435-1792

was created for those who needed help and support. This area, which stands out in different ways in different periods of history, is Hz. It took place both theoretically and practically in the time of the Prophet. The Messenger of Allah (pbuh) put forward many studies that could be the basis of this field during his lifetime. The activities he has carried out are of a reference nature and are of the type that will serve as a source for social service/s. Especially the speeches he made during the Farewell pilgrimage are manifesto for this branch of science. The content of his speech emphasized social work/s in many ways and gave messages about the content of this discipline. In our study, the issues in the speeches of the Messenger of Allah (s) are discussed and evaluated in terms of social work. Hz. The speeches of the Prophet in the Farewell Sermon were compared with the relevant fields of social work science. The examples he put forward are a reference to the field of social work, and it has been tried to be expressed especially with his contributions to practical life. .

Keywords: Islamic History, The Age of Bliss, The Prophet, Social Services, Farewell Sermon.

Giriş

Hz. Peygamber bütün insanlığa ve insanlara örnek olarak gönderilmiştir. Onun ortaya koyduğu davranışlar veya pratikler kendinden sonra oluşan veya gelişen farklı bilim dallarına değişik manada referans olmuştur. Resûlullah (s) hayat felsefi herkesi kapsayan ve kucaklayan bir biçimde olmuş, insanlar arasında ayrımcılık yapmamış, onların sahip olduğu nitelikler kendilerine ayrıcalıklı veya imtiyazlı davranmasına sebebiyet vermemiştir. O, çocuk-geç, kadın-erkek, hasta-yaşlı, engeli-sağlıklı, hür-köle gibi insanları kategorize etmeden meseleye yaklaşmıştır. Günümüzde olduğu gibi o devirde de değişik nedenlerden dolayı yardım ve desteğe ihtiyaç duyan insanlar var olmuş, onların muhtaçlık durumlarını giderme adına bazı faaliyetler ortaya konmuştur. Resûlullah (s) Vedâ haccı esnasında hacılara yönelik gerçekleştirmiş olduğu konuşmalarda sosyal hizmet disiplini de ilgilendiren birtakım mesajlar yer almış, yapılan konuşmalarda hem sorunlar dile getirilmiş hem de alternatif çözümler sunulmak suretiyle bu alana temel olabilecek mesajlar verilmiştir. Resûlullah (s) konuşmalarında bireysel, toplumsal ve kurumsal anlamda yapılması gerekenleri zikretmiş, atılması gereken adımları somut bir biçimde ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in konuşmalarından hareketle çalışmamızda sosyal hizmet bilimine referans olan yönlerini ele alıp değerlendirmeye çalıştık. Sosyal hizmet, yeni sayılabilecek bir ilmi disiplin olmasın rağmen, bu alanın temellerine yönelik Resûlullah (s)'in Vedâ hutbesinde yer alan hususları belirtmeye çalıştık. Çalışmamıza genel olarak sosyal hizmetin anlamı, amacı ve çalışma alanlarını ifade ettikten sonra Vedâ hutbesi-sosyal hizmet arasındaki

ilişkiyi belirtip ardından Vedâ hutbesinin sosyal hizmetle ilgili bölümlerini aktarıp sosyal hizmete bilimi açısında incelemesini yaparak meseleyi anlamaya çalıştık. Çalışmamızda günümüzde yazılan sosyal hizmet kaynakları dışında ilk dönem siyer, tabakât, meğâzî, tarih, hadis ve edebiyat kitaplarında yer alan rivayetlerden istifade edilmiş, ayrıca merhum M. Hamidullah'ın *Mecmuatü'l-vesaiki's-siyasiyye li'l-ahdi'n-nebevi ve'l-hilafe*,¹ adlı eseri temel başvuru kaynaklarından biri olmuştur. Orada yer alamayan bazı bölümler için ise farklı kaynaklara müracaat edilmiştir.²

1. Sosyal Hizmetin Anlamı

Sosyal Hizmet kavramı hakkında ortak bir tanım bulunmayıp farklı ilim çevrelerince kabul edilen tarifler yer almaktadır. Bu alanla alakalı tanımlar farklı olsa da netice itibariyle insanın içinde olduğu çaresizlik ve acizliği ortadan kaldırmaya yönelik bakış açılarına göre tanımlamalar yapılmıştır. Çalışmada genel olarak kabul gören tarifleri vererek değerlendirmeler yapmayı uygun gördük. Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonunun (IFSW, International Federation of Social Workers) kabul ettiği tanıma göre sosyal hizmet:

- a. İnsanların yaşam şartlarını iyileştirme ve refaha varmaları için güçlendirilmesi, onların özgürleştirilmesi, var olan sorunların çözülmesi ve sosyal değişimi sağlamaya çalışan bir meslek,³
- b. Fert, toplum ve grupların yapı ve çevre şartlarından kaynaklanan ya da kendi kontrolleri haricinde yoksulluk ve eşitsizlikleri ortadan kaldırmak, toplumun değişen şartlarından kaynaklanan problemleri engellemek ve insanların kaynaklarının geliştirmek; birey, aile ve toplumun kalkınması maksadıyla düzenlenen hizmet, çalışma ve programları kapsayan saha;⁴
- c. Birey, grup ve toplulukların yapı ve durumlarından kaynaklanan veya kendi dene-

1 Muhammed Hamidullah, *Mecmuatü'l-vesaiki's-siyasiyye li'l-ahdi'n-nebevi ve'l-hilafe* (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1985), 360.

2 Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Kütübü's-sitte ve şüruhuha: Sahihü'l-Buhârî*, fihrist: Bedreddin Çetiner, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992); Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisâbü'rî, *el-Kütübü's-sitte ve şüruhuha: Sahihu Müslim*, fihrist: Bedreddin Çetiner, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992); Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî, *Müşkilü'l-Âsâr* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 4/87; Sedat Tuna, *Hâtemü'l-Enbiya Hz. Muhammed'in (A.S.) Çağlar Ötesinden Bütün İnsanlığa Seslenişi* (Veda Hutbeleri) (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020),147,161,241.

3 IFSW, *International Federation of Social Workers*, 2008, s.9. Erişim 1 Ekim 2020. <http://www.ifsw.org>

4 "Türkiye'de Sosyal Değişme ve Sosyal Hizmetler" (III. Milli Sosyal Hizmetler Konferansı 1968, (Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı 1970), 364.

timleri dışında istem dışı meydana gelen bedenî, aklî ve ruhî eksikliği, fakirlik ve eşitsizliği gidermek veya azaltmak;

d. Değişen şartlar neticesinde oluşan problemleri çözümlenmek, insan kaynaklarını geliştirmek, iyileştirmek, yaşam koşullarını yükseltmek; insanların hem birbirleri hem de sosyal çevresi ile olan intibakını kolay hale getirmek gayesiyle bireyin onur, şeref ve haysiyetine yaraşır ve yakışır eğitim, danışmanlık, bakım, tıbbî ve psikolojik rehabilitasyon sahalarında resmi ve gönüllü-özel yapılar tarafından planlı ve sistemli bir biçimde gerçekleştirilen hizmetlerin tamamı,⁵ için kullanılır.

Tanımlara bakıldığında farklı hususlar dile getirilse de ortak nokta insanın yaşamış olduğu çaresizlik ve sıkıntıları gidermeyi ve daha iyi bir hayat şeklinin sağlanması için atılan ya da atılacak olan adımları kapsamaktadır. Ayrıca birey, aile ve toplumu koruyan, kollayan; onların her türlü ihtiyaçlarını gideren bir mekanizma olarak karşımıza çıkan bir disiplindir.⁶ Bu alan kişinin yaşamış olduğu menfilikleri gidererek onun hayatla barışık bir şekilde yaşaması için atılması gereken adımları ve bu adımları planlı ve sistemli bir biçimde gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Tariflerde görüleceği üzere sosyal hizmet/ler geniş bir uygulama alanına sahip olup birey, grup ve toplulukların gelişmesini, refah ve mutluluklarının sağlanmasını hedeflemektedir.⁷

2. Sosyal Hizmetin Amacı

Sosyal hizmetin temel amacı, insanın yaratılış gereği sahip olduğu yaşam hakkı ve sevincini kaybetmeden, hayatla barışık olması gerektiğini; doğuştan ya da sonradan karşılanmış olduğu sorunların üstesinden gelinerek hayatın her şeye rağmen yaşanabilir olduğunu vurgulamaktır. Ayrıca sosyal hayatta bireyin etkin olmasını sağlamak, insanın kendi hayatı üzerinde denetim ve kontrol sahibi olmasına imkân vermek, insanın kendi gücünü ve egemenliğini kullanmasına destek olarak üretkenliğini ve yaratıcılığını harekete geçirmek, insanın ve toplumun gelişme düzeyini, ihtiyaçlarını karşılama imkânlarını ve sorun çözme kabiliyetlerini arttırmak yaşam standardını yükseltmek, özgür ve mutlu bir hayat sürmesine yardımcı olmak,⁸ bu alanın temel amaçları arasındadır. Sosyal hizmet, insanın

5 Yusuf Genç, *Ansiklopedik "Sosyal Pedagojik Çalışma" Sözlüğü*, (Sakarya: Sakarya Yayıncılık, 2010), 684.

6 Feridun Tekin, *Hz. Peygamber Devrinde Sosyal Hizmetler* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2019), 28.

7 Kadri Yıldırım, *Sosyal Hizmet* (Sakarya: Sakarya Yayıncılık, 2007), 55.

8 İbrahim Cılga, *Bilim ve Meslek Olarak Türkiye'de Sosyal Hizmet* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, 2004), 32; Charles Zastrow, çev: Heyet, *Sosyal Hizmete Giriş* (Ankara: Nika Yayınları, 2013), 25.

olduğu tüm alanlarda mevcut olumsuzlukları asgari seviyeye indirmeyi, insanlara imkânlardan yararlanma hususunda fırsatlar sunarak bireyin refah seviyesini arttırmayı hedeflemektedir. Çaresiz ve muhtaç insanların yaşam sevinçlerini kaybetmeden hayata tutunmalarını sağlayacak politikalar üretmek yardım ve destek faaliyetlerinde bulunmayı amaçlamaktadır.

3. Sosyal Hizmet Alanları

Sosyal hizmet günümüzde birçok alanı ilgilendirmektedir. Bu saha insanın çaresiz kaldığı, kendi kendine yetemediği, her türlü yardım ve desteğe ihtiyaç duyduğu bir alanı kapsamaktadır. Sosyal hizmetin ilgilendiği birçok faaliyet sahası vardır. Bu sahaları somut olarak belirlemek, sistemli ve planlı bir şekilde sınıflandırmak, sosyal grupların ve problem sahalarının değişken, dinamik ve karmaşık yapısından dolayı zordur.

Bu bilim dalı doğumdan ölüm anına kadar insanı ilgilendiren farklı birçok sahayı kapsamaktadır. Genel olarak ifade etmek gerekirse sosyal hizmetin ihtiva ettiği alanlar şu şekildedir: “Psiko-sosyal açıdan sorunlu kişiler, tıbbî sosyal hizmetler, manevî açıdan boşluk içinde olanlara manevî rehabilitasyon hizmetleri, hiper aktif çocukların psiko-sosyal uyumu ve eğitiminde yardımcı olmak ve aile fertlerine destek faaliyetleri, kimsesiz çocuklar ,gençler, kadınlar, yetişkinler ve yaşlılara eğitsel destek hizmetleri, bakıma muhtaç yaşlı, özürlü ve kronik hastalara evde ve kurumda sosyal bakım hizmetleri, tabii afetlerde ekonomik, psiko-sosyal ve manevî destek hizmetleri, sosyal sorunlu ailelere ve göçmenlere maddî-manevî destek hizmetleri, ölümcül hastalıklara yakalanmış kişilere ölüme refakat hizmetleri kapsamında geriatrik (tıbbî) ve manevî bakım ve telkin hizmetleri, evsiz-barksız kişilere sosyal konut alanında veya geçici iskân konusunda yardımlar, ekonomik yönden yardıma muhtaç kişi ve ailelerin psiko-sosyal ve maddî sorunlarını giderilmesi, aile içi şiddete maruz kalmış kadın ve çocukların psiko-sosyal sorunlarına yardımcı olmak ve geçici sığınma imkânları sunmak veya kalıcı sosyal konutlar bulmak.”⁹

Görüldüğü gibi sosyal hizmet farklı alanlarda değişik problemler içerisinde olan bireylere yönelik planlı ve programlı bir şekilde yardım ve destek hizmetleri sunarak, insan hayatını anlamlı ve yaşanabilir bir duruma getirmeyi hedef edinmektedir.

.....
9 Genç, *Sosyal Hizmet Terimleri Sözlüğü*, 665-666.

4. Vedâ Hutbesinde Sosyal Hizmetlere Zemin Teşkil Eden Hususlar

Vedâ hutbesi içerdiği mesajlar açısından günümüzde psikoloji, sosyoloji, hukuk, sosyal hizmet gibi birçok ilim alanına işaret etmektedir. Söz konusu insan olunca hem bireysel hem de toplumsal anlamda insana yönelik farklı meseleler bu konuşmada dile getirilmek suretiyle sahip olduğu değer hatırlatılmış; eşref-i mahlûkât olmanın sorumlulukları vurgulanmıştır. Hz. Peygamber'in gerçekleştirmiş olduğu konuşmalarda insanları ilgilendiren farklı alanlarla ilgili sorunlar dile getirilmiş; var olan sorunları giderme adına çözüm yollarına işaret edilmiştir. Konuşma aradan yıllar geçse de güncelliğini kaybetmemiş; bireysel ve toplumsal sorunların çözümüne yönelik güncelliğini muhafaza etmiştir.

Resûlullah (s) yüz bini aşan kitleye dönük olarak yapmış olduğu konuşmasında bugün beşeri bilimlerin ilgilendiği farklı alanları yakından ilgilendiren konulara işaret etmiştir. Hz. Peygamber'in yapmış olduğu konuşmalar sosyal hizmetin ilgilendiği hak-hukuk, toplumsal huzur ve güven, kadın ve çocuk hakları, ırkçılık, manevi hayat, ölüm korkusu, eşitlik ve sosyal güvenlik gibi hususları dile getirmiştir. Sosyal hizmetler yukarıda işaret edildiği gibi çaresiz ve zor durumda olan insanların mevcut hallerini iyileştirmeye yönelik yapılan faaliyetleri içeren bir disiplindir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in Vedâ hutbesinde bahsetmiş olduğu problemler ve çözüm yolları uygulama alanı olarak bu disipline örnek olacak türdendir.

Bu noktada konuya zemin teşkil etmesi sadedinde Vedâ hutbesi hakkında genel bir bilgi vermenin uygun olduğu kanaatindeyiz.

4.1. Vedâ Hutbesi

Vedâ hutbesi, hicretin 10/632 Resûlullah (s)'in hac görevini yapmak için Mekke'ye gelip Vedâ haccı esnasında yaptığı konuşmalara verilen isimdir. Ancak Vedâ hutbesi sadece Arafat'ta gerçekleştirilen konuşma olmayıp Arafat'ta Arefe günü (Zilhicce'nin 9. Günü), Mina'da bayramın ilk günü ile yine Mina'da bayramın ikinci günü irat edilen hutbelerin tamamıdır.¹⁰ Resûlullah (s)'in Vedâ haccı esnasında farklı zamanlarda gerçekleştirmiş olduğu konuşmalara Vedâ hutbesi tabirini kullanan ilk müellif Câhiz'dir.¹¹ Câhiz'in kullanmış olduğu bu kavram daha sonra tarih kitaplarında yer alarak günümüze kadar ulaşmıştır. Vedâ hutbesi ile ilgili olarak çağdaş İslâm tarihçilerinden Kasım Şulul farklı tespitler-

10 Bünyamin Erul, "Vedâ Hutbesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/591.

11 Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub *el-Kinâni*, thk: Abdüsselam Muhammed Harun, *el-Beyân ve't-tebyin* (Kahire, Mektebetü'l-Hancı, 7. baskı., 1998), 2/31.

de bulunarak, konuşmaların beş farklı yerde ve zamanda gerçekleştiği kanaatine varmıştır.¹² Hz. Peygamber Vedâ haccı esnasında değişik yer ve zamanda yapmış olduğu bu konuşmalarda 100 binde fazla Müslüman'a hitap etmiştir.¹³

Vedâ hutbesi her ne kadar farklı zamanlarda gerçekleşmiş olsa da içerik olarak birlik-telik ve bütünlük arz etmektedir. Resûlullah (s)'in konuşmaları her ne kadar kendisiyle beraber hac yapmaya gelen Müslümanlara yönelik olsa da konuşmaların içeriği bütün insanları ilgilendiren evrensel niteliktedir. Vedâ hutbesi insan hakları, değerler, kişi dokunulmazlığı, nesil emniyeti, mülkiyet hakkı, insan onuru, eşitlik, özel hayat, toplumsal güven ve huzur, kadın hakları, çocukların bakım ve korunması, kölelik, ırkçılık, sosyal güvenlik, ailenin korunmasına yönelik hususlar başta olmak üzere sosyal hizmetlere referans olabilecek birçok konuyu ihtiva etmiştir. Hz. Peygamber zikri geçen başlıklara değinmekle kalmamış, onların çözümü adına alternatifler sunmuştur. Resûlullah'ın (s) özelde Müslümanlar genelde ise tüm insanlara deklere ettiği konuşmaları, insanın sahip olduğu kıymet ve değerlerin bir göstergesidir.

4.2. Vedâ Hutbesinde Sosyal Hizmetlere Yönelik Temeller

Resulûllah (s) Vedâ hutbesinde sosyal hizmetlere yönelik birçok ilke ve esası dile getirmiştir. Bu alanla ilgili bireysel, toplumsal ve kurumsal manada ön plana çıkan temeller onun hitabında yer almıştır. Özellikle hitabından önce “Ey insanlar” diye söze başlaması ve mesajlarının kapsayıcı ve kuşatıcı olması onun konuşmasının evrenselliğine delalet eden başka bir husustur. Hz. Peygamber toplumu oluşturan farklı sosyal grupların sorunlarına dikkat çekmiş; var olan veya olması muhtemel meseleleri çözüme adına temel olabilecek çözümler sunmuştur. Resûlullah (s) yaşamış olduğu devirde karşılaşmış olduğu meselelere kayıtsız kalmamış, duyarlı olmuş, atılması gereken adımları atmıştır. O, bazen sorumlu bir birey bazen de idareci olarak döneminde yer alan sosyal hizmeti de ilgilendi-

12 Makalede tarih olarak en son çalışma olması nedeniyle Kasım Şulul'un tespitlerini baz alındı. Kasım Şulul, Resûlullah (s) tarafından yapılan konuşmaları tarih ve yer olarak şu şekilde açıklamaktadır. Zilhicce Çarşamba gününün ikinci (öğle namazından sonra) vaktinde Mekke'de Hacer-i Esved ile Makâm-ı İbrahim arasındaki konuşmayı birinci, 9 Zilhicce Cuma günü Arafat'ta yapılan hitabeyi, Arafat vadisinde güneş zevale meylederken Kasva adlı devenin üzerinde irât ettiği konuşmayı ikinci, 10 Zilhicce Cumartesi Yevmin Nahr'da (kurban bayramının birinci günü) kuşluk vaktinde irât ettiği konuşmayı üçüncü, 11 Zilhicce Teşrik günlerinin ilki Kurban Bayramı'nın ikinci günü irât ettiği konuşmayı - ve halk bu güne Yevmülkarr (Mina'da yerleştikleri için yerleşme günü) - dördüncü, 12 Zilhicce (Kurban Bayramı'nın üçüncü) gününde hutbe irât ettiği günü ise - bu güne yevmü neferi'l-evvel (Kurban Bayramı'nın üçüncü günü) denilir- beşinci hutbe olarak tespit etmiştir. 7-12 Zilhicce arasında beş defa yapılan konuşmaları kapsadığını beyan eder. Kasım Şulul, *İlk Kaynaklarına Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 1010.

13 Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi* çev: Salih Tuğ. (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980), 1/297.

ren sorunlara karşı hassas bir şekilde yaklaşarak çözüm yolu veya yolları aramıştır.

4.2.1. İnsan Hayatına Yönelik Temeller

İnsanların doğuştan getirmiş olduğu haklardan biri hayat (yaşam) hakkıdır. İnsanoğlu nerede doğarsa doğsun bu hakka sahiptir. İnsanın sahip olduğu bu hak onun şeref ve onurlu bir şekilde yaşaması ve hayat mücadelesine katılmasını ön görmektedir. İnsanın toplumda diğer bireyler gibi olabilmesi, hayat faaliyetlerinin içerisinde yer alabilmesi için hayatının güven ve emniyette olması, herhangi bir tehlikeye maruz kalmaması gerekmektedir. İnsanın doğuştan sahip olduğu ve Allah'ın ona verdiği dokunulmaz hakları elinden almaya veya engellemeye hiç kimsenin hakkı yoktur. Temel haklardan biri olan hayatın dokunulmazlığı tüm insanlar için zorunlu bir haktır. Şerefli ve aziz bir varlık olan insanın onurunun heder edilmesi uygun değildir. Onun hayat, ırz ve namusuna tecavüz edilmesi, her türlü hakarete bulunulması, alay, işkence ve zulmedilmesi şiddetle yasaklanmıştır.¹⁴

İnsan hakları bireyi ayrımcılığa, ötekileştirmeye, yalnızlığa, bağnazlığa ve dışlanmışlığa karşı koruyarak, onun doğuştan getirdiği hak ve hukukunu muhafaza etmesi demektir. Dolayısıyla var olan hakların çiğnenmemesi, sahiplenilmesi, üstünlük vesilesi olarak görülmeden herkesçe adil bir biçimde icra edilmesine yönelik çalışmalar bu disiplinin üzerinde durduğu bir husustur. Sosyal hizmetin iki temel değerinden biri kabul edilen insan hakkı ve sosyal adalet¹⁵ insanlar için önemli bir fonksiyonu icra etmektedir. Sosyal hizmet/ler disiplini ideal ve evrensel gerçeklere ulaşmak için insanlar için önemli olan sosyal adalet ve insan hakkı konusuna ehemmiyet vererek bu alanda var olan eksiklikleri giderme adına çabalarla birtakım sorunları gidermeye çalışır.¹⁶ Sosyal adaletin sağlanabilmesi için insan haklarının gözetilmesi, çiğnenmemesi gerekir. İnsanların doğuştan getirdiği doğal, dokunulmaz, vazgeçilemez, engellenemez, kısıtlanamaz, devredilemez ve evrensel esaslar,¹⁷ tüm insanlar için aynı olmalıdır.

Bireyin doğuştan getirdiği haklara kimsenin dokunmaması ve bu açıdan kişinin rahat-

14 Tuna, *Hâtemü'l-Enbiya*, 147.

15 Nilgün Küçükkaraca vd., "İnsan Hakları, Sosyal Adalet ve Sosyal Hizmet", *Sosyal Politika ve Kamu Yönetimi Bileşenleriyle Sosyal Hizmet Temelleri ve Uygulama Alanları*, (Ankara: Maya Akademi, 2013), 83.

16 Özgür, *Sosyal Çalışma*, 44.

17 Şükrü Karatepe, "İnsan Haklarının İlâhî Temelleri", *Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları* (Kutlu Doğum Haftası: 1993-1994), (Ankara: TDV Yayınları,1996), 109.

sız edilmemesi gerekir. İnsana gösterilecek saygı da onun sahip olduğu haklara riayetle başlar.¹⁸ İnsan hakları, insanların doğuştan getirdiği, hayatlarının bir parçası olan haklar olmanın yanında, tanrının insanlara doğuştan bahşettiği lütuftur.¹⁹ Uluslararası sosyal çalışma federasyonu 1981’de yapmış olduğu toplantının sonuç bildirgesinde sosyal hizmeti tarif ederken şu şekilde bir ifade kullanmıştır. Sosyal hizmet/ler insan hakları ve sosyal adalet ilkelerini temel ve esas olarak kabul eder.²⁰ İnsan hakları ile alakalı, insan hakları evrensel beyannamesinin birinci maddesinde yer alan “*Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler, birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar*”²¹ ilkesi de bu hakkın önemine işaret etmektedir. İnsanın maddî-manevî varlığı korunmuştur.²² İnsan hakkı ve sosyal adalet tüm insanlık ve insanlar için geçerli olan en temel haktır.

Hz. Peygamber, hayatı boyunca insanlar için ideal olan yaşam şeklini ortaya koymuş; başta temel hak ve hürriyetler olmak üzere o döneme kadar varlığını devam ettiren ayrımcılık, adaletsizlik, kul hakkı gibi unsurlar başta olmak üzere insan ve insanlık için alışılage-len olumsuzlukları giderme adına önemli adımlar atmıştır. Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretinde orada yerleşik olarak bulunan Yahudi ve müşriklerle yapmış olduğu Medine sözleşmesi,²³ onun toplumu bir arada tutan değerlere verdiği önemi, buna ilaveten farklı inanç, örf, kültür, geçmiş ve geleneğe sahip insanların hak-hukuk ilkeleri etrafında bir arada yaşayabileceğini göstermiştir.

Hz. Peygamber’in “Kim canını, ırzını, namusunu, malını ve dinini korumak için mücadele ederken öldürülürse o şehittir”²⁴ sözüyle, sosyal hizmetin de üzerinde durduğu insan hayatı için önemli olan hususları dile getirmiştir. Bu hadis sosyal hizmetin “toplumda kimseye muhtaç olmadan hayatlarını idame etmeleri, doğuştan sahip oldukları haklarını korumaları ve herhangi bir hak kaybı olmadan sorunsuz bir şekilde hayatlarını sağlıklı, problemsiz ya da en az problemle sürdürebilmeleri ve toplumla uyumlarını sağlayabilme gayesiyle gerçekleştirilen her türlü insanî hizmetler”²⁵ şeklinde tanımlanan unsurun vücut

18 Saffet Sancaklı, “Hz. Peygamber ve İnsan Hakları”: *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 3/2 (2003), 24.

19 Jim İfe, *İnsan Hakları ve Sosyal Hizmet*, çev: Heyet (Ankara: Nika Yayınevi, 2017), 20.

20 Özge Özgür, *Çok kültürcü Sosyal Çalışma* (Ankara: Sabev Yayınları, 2014), 27.

21 Jim İfe, *İnsan Hakları ve Sosyal Hizmet*, 280.

22 Ahmet Akgündüz, “İslâm’da İnsan Hakları Beyannamesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, 28/1 (1992),45-46.

23 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/188-201.

24 Buhârî, "Mezalim", 33; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî, *el-Kütüb’s-Sitte ve Şüruhuha: Sünenü’t-Tirmizî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992). “Diyet” 22.

25 Genç, *Sosyal Hizmet Terimleri Sözlüğü*, 684.

bulması için insan hayatına yönelik atılacak adımların önemine dikkat çekmektedir.

İnsan hayatının korunması aynı zamanda güven ve huzurun da devamlı olmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla dinî buyruklar, tarihin her döneminde mutlu ve huzurlu olunabilmesi için insanlara hayat hakkının ne kadar önemli olduğunu beyan ederek, bu hususta atılması gerekenleri hatırlatmışlardır. Konu ile ilgili olarak Kur'ân'da "O'ndan başka ilâh yoktur. (Her şeyi O) diriltir ve öldürür....."²⁶; "Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. O, diriltir, öldürür. O, her şeye gücü yetendir"²⁷ şeklinde buyrulmak suretiyle insan hayatı üzerinde tasarrufun sadece Allah'a ait olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca başka bir ayette de "...kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah, sizi esirgeyecektir"²⁸ buyruğu insan hayatına kastedilecek durumlardan uzak kalınması gerektiğine işaret edilmiştir. Zaman zaman insanların içinde olduğu buhran ve çaresizlik çekilmez boyutlara ulaşsa da çözüm intihar veya cana kıyma olmamalı, yaşanan sıkıntıdan kurtulmak için farklı çözüm yolları aranmalıdır. Sıkıntı içerisinde olanlara hayatın önemli olduğu, sorunların aşılması için uygun yolların mutlaka olabileceği hatırlatılarak yardım edilmeye çalışılmalıdır.

Hız. Peygamber, Vedâ hutbesinde, "Ey insanlar! Bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay, bu şehriniz Mekke nasıl mukaddes bir şehir ise canlarınız, mallarınız, namus ve şerefınız de öylece mukaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur"²⁹ şeklinde hitapta bulunarak insan hayatının ne denli önemli olduğunu belirtmiştir. Hız. Peygamber insan onuru için kıymeti harbiyesi yüksek olan hususiyetleri beyanla can, mal, namus gibi değerleri zikretmiş ve onların kutsallığına vurgu yaparak insan için evrensel öneme haiz olan niteliklere dikkat çekmiştir. İnsanoğlu için olamazsa olmaz olan hayat hakkı, rengi, dini, kökeni, geçmişi ne olursa olsun son derece önemli bir durumdur. İnsan, toplum içerisinde yaşayan bir varlık olarak yaşadığı için sahip olduğu hak yükümlü-

26 ed-Duhan 44/8. *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*. Ali Özek, vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993).

27 el-Hadid 57/2.

28 en-Nisa 4/29.

29 İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk: Ahmed Ferid Mezîdî, (Lübnan, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 670; İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd Ebû Abdillâh el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* (Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/140-141; Vâkîdî, Muhammed b. Ömer, *Kitabu'l-Meğâzî*, thk: Marsden Jones, (Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 3.baskı., 1984), 3/1103; Câhiz, *Beyan*, 2/31; Taberî, Ebî Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Tarihu'r-Rusül ve'l-Mülük*, thk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, (Mekke, Darü'l-Mearif, 2. baskı.,1968), 3/150; İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtûbî, *el-İkdü'l-ferid*, thk: Müfid Muhammed Kamihe, Abdulmecid et-Terhinî, (Beyrut, yy. 1983), 4/148 ; Hamidullah, *Vesaik*, 361.

lükler onun mutlu ve huzurlu olmasına yardımcı olur. İnsan sahip olduğu haklar ile başta kendisi olmak üzere aile ve çevresine karşı vazifelerini yerine getirir. İnsanın kendisi ve çevresinin farkında olması aynı zamanda sahip olduğu değerlerin de bir göstergesidir.³⁰

Hiz. Peygamber'in ifadelerinde ayrıca özel hayatın önemine yönelik mesajlar da yer almaktadır. İnsanların sahip olduğu dokunulmazlıkların başında ırz ve namus gelmektedir. Kişinin özel hayatı her türlü tehlikeden korunmuştur. Dolayısıyla onu zedeleyecek durumlardan uzak durmak gerekmektedir. Konu ile ilgili Kur'an'da "Müslümanların ayıplarını araştırmayınız"³¹ şeklinde yer alan ayet, kişilerin hususi yönlerini araştırmanın doğru olmadığına işaret eder. Konu ile alakalı Hiz. Peygamber, "Müslümanın Müslümana malı, ırzı ve kanı haramdır. Müslüman kardeşini küçük görmesi, kişiye kötülük olarak yeter"³² buyurması, özel hayat hususunda dikkat edilmesi gerekenlere yönelik önemli bir mesajdır. İnsan kendini anlamlı ve önemli kılan hususlara sahip çıktığı müddetçe onurlu ve şerefli olur. İnsan onurunu zedeleyecek davranışlardan kaçınarak onları muhafaza etmek insanoğlu için son derece önemlidir.

Resûlullah (s)'in ifadeleri aynı zamanda nesillerin sağlıklı devam etmesi ve toplumu ifsat edecek menfiliklerden uzak durulması gerektiğine işaret ederek, sosyal hizmet bilimine referans olabilecek hususları beyan etmiştir. Zira sosyal hizmette insanları içinde oldukları sıkıntılardan kurtarmak için onlara problemlere mücadele ederek başa çıkmayı önermekte; bu uğurda değişik öneri ve alternatifler sunmaktadır. Burada hedef bireyin çıkmazdan kurtularak kendisini mutlu ve huzurlu hissedeceği bir hayatın olduğuna ikna olması, bunun için çabalamasıdır.

4.2.2. Toplumsal Huzur ve Güvene Yönelik Temeller

Sosyal hizmet bir değer mesleğidir. Dolayısıyla insanların huzurlu ve mutlu olabilmesi için bireysel, toplumsal, dinî, kültürel değerler başta olmak üzere insan hayatına olumlu katkısı olan hususiyetlerin korunması ve sürdürülebilmesi için çaba gösterir. İnsanın mutluluğu ve refahı sahip olduğu değerlerle anlam kazanır, kıymet bulur. Mutsuzluğu ise insanı huzursuzluğa, bunalıma ve çaresizliğe sürükler. İnsanların mutluluğu nasıl sadece kendisini ilgilendirmeyip başkalarını da ilgilendiriyorsa aynı şekilde mutsuzluğu da yalnızca

30 Sedat Tuna, *Hâtemü'l-Enbiya*, 161.

31 el-Hucurat 49/12.

32 Buhârî, Talak, 25; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *el-Kütübü's-Sitte ve Şüruhuha: Sünenu Ebî Dâvûd*, (Tunus: Çağrı Yayınları, 1992) "Edeb", 35.

kendisini değil etrafındaki bireyleri de ilgilendirmektedir. Yani sahip olduğu müsbet ve menfilikler bir şekilde çevresini etkilemektedir. Değerlere bağlı olma ve bağlı kalma insanların mutluluğu için bir sebeptir.³³

İnsanların huzurlu ve mutlu bir şekilde yaşayabilmeleri için toplumsal güven ve huzur önemlidir. Toplumsal huzur ise bireylerin birbirleri ile olan münasebetlerinin bir göstergesidir. Fertlerin karşılıklı iletişim ve etkileşim içerisinde olmaları sosyal hayatın bir gerekliliğidir. İnsanların hayatta huzur içerisinde bulunmaları, değişik sorun ve sıkıntılardan uzak olmaları ile alakalı bir husustur.

Fertler her ne kadar toplumsal hayat içerisinde sorunsuz bir hayat sürmek isteseler de farklı suç ve cürümler meydana gelmekte, bu durum da insanları olumsuz etkilemektedir. Toplumsal hayatta yer alan normlar sayesinde suçların önüne geçmek hedeflenmiş veya geçmişte yaşanan bazı menfi durumları önlemek için belli yasal çalışmalar yapılmak suretiyle toplumsal hayatta insanların güven ve huzurunu sağlanmaya yönelik adımlar atılmıştır. Fakat her ne kadar yasal düzenlemeler olsa da değişik suçlar işlenmeye devam etmiştir. Suç, çağımızda insanlığın ortak değerlerini sömürür, istismar eder ve tüketir seviyeye ulaşırken, toplumların ilerleme ve kalkınmasında da büyük oranda tehdittir.³⁴

Günümüzde suç çeşitliliği sıralandığında; organize suçlar, insan kaçakçılığı, adam öldürme, kumar, uyuşturucu ticareti, tefecilik, fuhuş, nefret suçu, hırsızlık, asayiş suçları gibi suçlar sayılabilir.³⁵ Yine var olan suç çeşitliliğini azaltmak için ise farklı çözüm önerileri sunulmuş ve bireysel ve toplumsal huzura yönelik birtakım adımlar atılmıştır. Sunulan öneriler; hızlı ve kesin cezalandırma, mükerrer suçların toplumdan yalıtılması, asayiş suçlarının suç olmaktan çıkarılması, vurgulanacak şekilde reform yapılması ve vatandaşların suç mağduru olmaktan nasıl kaçınabilecekleri yönünde birtakım çözüm önerileri sunulmuştur.³⁶ Suçlu insanlara yönelik çözümlere bakıldığında yargı sistemi ile sosyal hizmet farklı çözüm yolları ortaya koyarlar. Adalet kişinin işlediği suça göre cezalandırmayı, sosyal hizmet ise ıslah etmeyi amaç edinir.³⁷ Netice itibarıyla iki farklı disiplin sorun ya da

33 Küçük Karaca vd., "İnsan Hakları", 85.

34 Serap Durusoy vd., "Başlıca Sosyo-Ekonomik Sorunlar Suçun Belirleyici Olabilir mi? Türkiye'de İller Arası Bir Analiz", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 7/23 (2008), 172.

35 Zastrow, Heyet, *Sosyal Hizmet*, 460.

36 Zastrow, Heyet, *Sosyal Hizmet*, 460-461.

37 Aziz Şeker, *Sosyal Çalışma Mesleği 21. Yüzyıl'da Sosyal Adalet Arayışında Sosyal Çalışma Mesleği* (Ankara: Sabev Yayınları, 2008), 163; Zastrow, *Sosyal Hizmet*, 454.

problemlerin çözümünde sahip oldukları dinamikler üzerinden sonuca varmak için irade ortaya koymak suretiyle insan ve insanlar için çözüm ortaya koyarlar. Sunulan çözüm yolu farklı olsa da temel gaye insanın yaşamış ve yaşatmış olduğu meseleyi gidermek bireysel ve toplumsal manada mutlu ve huzurlu olmasına katkı sağlamaktır.

Günümüz sosyal hizmet biliminin teori ve pratiğe yönelik çözümleri bu şekilde sıralanırken Hz. Peygamber Vedâ hutbesinde bireysel ve toplumsal huzura yönelik olarak önemli mesajlar vermiş, huzurlu ve güvenli bir toplum için yapılması gerekenleri belirtmiştir. Örnek olması açısından o dönemde önemli suçlardan biri olan tefecilik hakkında Resûlullah (s)'in uyarıları önemlidir. Tefeciliğin farklı versiyonlarından bir olan faiz hakkında Hz. Peygamber şunları söylemiştir:

“Câhiliye döneminden kalan faizin her çeşidi kaldırılmıştır. Allah böyle emretti. İlk kaldırdığım faiz de Abdülmuttalib'in oğlu amcam Abbas'ın faizidir. Ancak anaparanız size aittir. Allah bundan sonra faizin haram olduğuna hükmetti. Ne zulmediniz ne de zulme uğrayınız.”³⁸ Haksız kazanç, haksız rekabet, toplumsal adaletsizlik, yağmacılık, çıkarıcılık başta olmak üzere birçok soruna sebebiyet veren illetin ortadan kalkması yönünde insanları uyarılmış, gerekli ikazlarda bulunmuştur. Yatırıma engel olan, istihdam ve gelir adaletsizliği sağlayan, ekonomik dengesizliğe yol açan bu illetin sonlandırılması adına mesajlar vermek suretiyle Hz. Peygamber tarafından dikkat çekilmiştir.³⁹

Hz. Peygamber'in Vedâ hutbesinde üzerinde durduğu toplumsal hayatla ilgili bir husus ise nikah dışı birliktelik olan zinadır. Nesillerin sağlıklı ve huzurlu bir şekilde devam etmesi için evlilik dışı birliktelik doğru bulunmamış, zinaya sebep olabilecek durumlardan da kaçınmak ve korunmak üzere birtakım çözüm önerileri dile getirilmiştir. Zina ve fuhuş evliliğe, aile olmaya, huzur ve nesli korumaya engel bir durum teşkil ettiği için Resûlullah (s) bu konuda son derece hassas davranmış; ailenin, toplumun bozulmaması ve toplumsal sürekliliğin sağlıklı bir biçimde devam etmesi için zinanın çirkinliğine vurgu yapmıştır. Zina fiili ile ilgili olarak Kur'ân'da, “Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur”⁴⁰ buyrulurken, bu eylemden uzak durulması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Başka bir ayette ise zinadan uzak durulması için neler yapılması gerektiği vurgulanarak

38 İbn İshâk, *Sîret*, 670; Vâkîdî, *Meğâzi*, 3/1103; İbn Hîşâm, Ebû Muhammed Abdulmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* thk: Mustafa es-Sekkâ v.dğr., (Kahire: Darü'l Ahyai't-Türasi'l Arabi, 1936), 4/250; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/140-141; Câhiz, *Beyan*, 2/31; Hamidullah, *Vesâik*, 361.

39 Sedat Tuna, *Hâtemü'l-Enbiya*, 241.

40 el-İsrâ,17/32.

alternatif çözüm yolu gösterilmiştir. Konu ile ilgili olarak; “Aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden elverişli olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir. Allah, (lütfu) geniş olan ve (her şeyi) bilendir.”⁴¹ İnsanın iffetini, namusunu, ırzını ve onurunu korumanın yolu zina gibi çirkin bir fiili işlemekten, ondan uzak kalarak hayatı idame etmek gerekmektedir. Bu nedenle Hz. Peygamber, “Mekke nasıl kutsal bir şehir ise canlarınız, mallarınız, namus ve şerefimiz de öylece mukaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur”⁴² şeklinde beyanla zina ve zina gibi davranışlardan uzak durmayı tavsiye etmiştir.

Resûlullah (s)’in toplumsal huzur ve güven adına üzerinde durduğu başka bir konu ise kan davalarıdır. Bilindiği üzere bireysel ve toplumsal huzura menfi manada doğrudan tesir eden bu durum beraberinde birçok problemi de barındırmaktadır. Yıllardan beri süregelen kan davaları toplumsal düzeni alt üst etmiş, insanlar arasında kin ve nefretin sürekli olarak devam etmesine neden olmuş, birlik ve beraberliğe sekte vurmuş, haksız yere birçok insanın ölümüne sebep olmuştur.

Hz. Peygamber’in ideal insan ve ideal toplum oluşturma çabalarına da engel olan bu husus Vedâ hutbesinde dile getirilerek ayaklar altına alınmıştır. “Dikkat ediniz! Câhiliye dönemindeki (bütün kan davaları), kıyamet gününe kadar yaklarımın altındadır ve kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası Âmir İyâs b. Rebîa b. el-Hâris b. Abdülmuttalib’in kan davasıdır.”⁴³ Kasten cana kıymak, insan hayatına yönelik keyfi uygulamaların önüne geçmek maksadıyla tarih boyunca süregelen, kangren haline gelen kan davalarına son verilmesi Hz. Peygamber tarafından Müslümanlar özelinden tüm insanlığa ilan edilmiştir.⁴⁴ Resûlullah (s) yıllardan beri süregelen toplumsal yarayı tedavi etme yolunda önemli adım atarak, sosyal anlamda güven ve huzura yönelik ilkeler ortaya koymuş; toplumu olumsuz olarak etkileyen bir yaranın da giderilmesi adına çabalar ortaya koymuştur.

4.2.3. Kadın ve Çocuklara Yönelik Temeller

Tarih boyunca kadın ve erkek her toplumda beraber yaşamış, beraber hareket etmiş, hayatın neredeyse her alanında birlikte yer alarak, insanlık için ortak çalışmalar ortaya koymuşlardır. Sosyal hayatın merkezinde yer alan bu iki kesim zaman zaman farklı neden-

41 en-Nur, 24/32.

42 İbn İshâk, *Sîret*, 670; İbn Hîşâm, *Sîre*, 4/250; Vâkıdî, *Meğâzi*, 3/1103; İbn Sa’d, *Tabakât*, 2/140-141; Câhiz, *Beyan*, 2/31; Taberî, *Tarih*, 150; İbn Abdürabbih, *İkd*, 4/148; Hamidullah, *Vesâik*, 361.

43 İbn İshâk, *Sîret*, 670; Câhiz, *Beyan*, 2/31; Taberî, *Tarih*, 150; İbn Abdürabbih, *İkd*, 4/148; Hamidullah, *Vesâik*, 361.

44 Tevhit Ayengin, *İslâm ve İnsan Hakları*, (İstanbul: Ravza Yayınları, 2017), 92.

lerden dolayı karşı karşıya gelmiş birbirlerine karşı hoşnutsuzluklar ortaya çıkmıştır. Yaşanan menfilikler bazen kadına şiddete dönüşmüş ve olumsuzluklara neden olmuştur. Kadınlar içinde oldukları olumsuz şartlar yönüyle Resûlullah (s) öncesi döneminde öne çıkan bir kesimken, Hz. Peygamber'in örnek yaklaşımı ile kendi kabuklarını kırarak toplumsal hayatın aslı unsurlarından biri haline gelmişlerdir.⁴⁵

Kadınlara karşı oluşan şiddet, geçmişten günümüze tevarüs etmiştir. Kadına yönelik şiddet, kadınların hayat, sağlık ve beslenme, eğitim, gelişme, toplumsal ve ekonomik hayata katılım gibi temel insan hakları ve özgürlüklerini ihlal eden önemli bir toplumsal sorundur.⁴⁶ Özellikle eş istismarı, dayak, cinsel saldırı, evlilik parası cinayetleri, fuhuş yaptırma ve kız çocuklarına yönelik cinsel istismar örnek olarak zikredilebilir.⁴⁷ Kadınlara yönelik şiddet psikolojik, fizyolojik, sosyolojik ve ruhsal açıdan yaralanmalarına, travma yaşamalarına; insanlık onuru, haysiyeti ve şereflerine olumsuz manada tesirler yol açmaktadır. Toplam nüfusun yarısını oluşturan bu kesim gerekçesi ne olursa olsun kendilerine yapılmış ya da yapılması düşünülen hiçbir şiddeti hak etmemektedir.

Hz. Peygamber öncesi dönemde kadınlara toplum tarafından hak ettiği değer verilmekteydi. Onlar erkeklerin sahip olduğu birçok haktan mahrum idiler. Bu husus onların örf, kültür ve geleneklerinde yer eden bir durumdu. Kadına karşı genel anlamda olumsuzluk hâkim olup, onlara karşı şiddet de o dönem içerisinde olan bir realite idi. Günümüzde kadına yönelik şiddeti tanımlanırken ifade edilen husus “Kadına yönelik şiddet; sınıfa, kültüre, gelire ve topluma göre bazı farklılıklar göstermekle birlikte, kadınların toplum içindeki hukuki, sosyal, siyasal, politik ve ekonomik eşitliği sağlamasını engellenmesi”⁴⁸ İslâm öncesi dönem de yaygın bir durumdu.

Hz. Peygamber'e nübüvvet gelmeden önce kadınlara yönelik olumsuz sayılabilecek birçok husus yer almaktaydı. Kadınlara dayak atılması, fuhşa zorlanmaları gibi hususiyetlerin yanında eğitim, evlenme, boşanma, mehir, miras, şahitlik gibi haklardan mahrum edilmesi câhiliye döneminde yaygındı. Kadın haklarına yönelik Resûlullah (s) gerekli adımları atarak onların toplumun aslî unsurlarından biri olduğunu ilan etmiştir. Hz. Peygamber, uygu-

45 Yılmaz Çelik, *Hiz. Peygamber Döneminde Sosyal Hizmetler*, (Konya: Hüner Yayınevi, 2016), 104.

46 Aslıhan Burcu Öztürk vd., “Kadına Şiddetle Mücadelede Neredeyiz? Feminist Sosyal Çalışma Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Sosyal Hizmet* (Ankara: Maya Akademi, 2013), 196.

47 Celal Bütün- Aziz Şeker, “Kadına Yönelik Ölümle Sonuçlanan Şiddet”, *Küreselleşme ve Sosyal Devlet Yeni Bir Sosyal Politika Arayış*, (2010), 247; Jim Ife, *İnsan Hakları ve Sosyal Hizmet*, 72.

48 Hacer Alan-Selma Yılmaz, “Bir İnsan Hakkı İhlali: Kadına Yönelik Şiddet”, *Maltepe Tıp Dergisi / Maltepe Medical Journal* 4/4 (2012), 7.

lamalarında o döneme kadar ihmal edilen veya görmezlikten gelinen kadına karşı menfi hususlar değiştirmiş, düzeltmiş ve yeniden düzenlenmiştir. O, kadına karşı gösterilmesi gereken değer ve itibar başta olmak üzere eğitim, hukuk, sosyal ve siyasal hakların yanında onlara karşı yapılan şiddetin de önüne geçilmesi için yerleşik algıyı yeniden düzenlenmiştir. Cinslerin eşitliği hususu (hak-hukuk açısından) İslâm toplum yapısının temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla toplumda cinsler arasında eşitlik ilkesine göre hareket edilmesi eşyanın tabiatına uygun bir durumdur.⁴⁹

Kur'ân da kadın erkek arasında yaratılış gereği fark olmadığını şu şekilde ifade eder. “Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar yaratan Rabbinizden sakının.”⁵⁰ Burada kadın-erkek ayrımı yapılmadan her iki cinsin de aynı özden yaratıldığını ve birbirinden üstün olmadığını dile getirilerek câhiliye devrinde yerleşik olan ayrımcılık ortadan kaldırılmıştır. Başka bir ayette ise “Erkeklerin kadınlar üzerindeki hakları gibi, kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır”⁵¹ şeklinde buyrulmak suretiyle toplumun diğer yarısını oluşturan erkelerle kadınların eşit hakları olduğu gerçeği dile getirilir.

Hz. Peygamber, Vedâ hutbesinde kadınlara yönelik olarak;

“Ey İnsanlar! Kadınların sizin üzerinizde hakkı olduğu gibi, sizin de onlar üzerinizde hakkınız vardır. Sizin onlar üzerindeki hakkınız, sizden başka bir erkeğe döşüğünüzü çiğnetmemeleri (namusunuzu korumaları) ve sizin hoşlanmadığınız herhangi bir kimseyi, izniniz dışında evlerinize almamalarıdır. Kadınlara en güzel şekilde davranın; zira onlar sizin himaye ve korumanız altına girmiş kimselerdir. Sizler onları Allah'ın bir emaneti olarak aldınız. Kadınlar hususunda Allah'tan korkun ve onlara karşı en güzel tarzda muamele edin!”⁵²

Karı-koca arasındaki ilişkiler karşılıklı sevgi-saygı, muhabbet, merhamet, sorumluluk gibi duygular, aile içerisinde muhtemel birçok olumsuzluğu giderebileceği gibi eşler arasında şiddete yol açacak nedenleri de ortadan kaldıracaktır. Eşlerin birbirlerine karşı samimi ve sıcak hisler beslemesi aile saadetinin devamı açısından önemlidir. Hz. Peygamber .....

49 Mustafa Yayla, “İslam Hukukunda Eşitlik ve İnsan Hakları”, Basılmamış Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (İstanbul:1994), 186.

50 en-Nisâ, 4/1.

51 el-Bakara, 2/228.

52 Vâkıdî, *Meğâzi*, 3/1112; İbn Hîşâm, *Sîre*, 4/250-251; Câhiz, *Beyan*, 2/32; Taberî, *Tarih*, 150-151; İbn Abdürabbih, *İkd*, 4/149; Hamidullah, *Vesâik*, 361-362.

emanet alan ve emanet edilen arasındaki nüansı hatırlatarak emanet alanın sorumluluğunu dikkat çekmiş ve hanımlara yönelik olası menfiliklere karşı erkekleri ikaz etmiştir.

Resûlullah (s) kadın-erkeğin karşılıklı belirli hakları olduğunu, kadınların sahip olması gereken sorumlulukları, kocaları tarafından himaye edilirken Allah'ın emaneti olduğu gerçeği hatırlatılarak emanete hıyanet edilmemesi ve özellikle beşeri münasebet açısından en güzel biçimde davranılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Kadınlar, Hz. Peygamber döneminde değer görmüş, temel haklarına kavuşmanın ötesinde İslâm toplumunun sosyal, kültürel ve ticarî hayatında önemli görevler üstlenmiş, toplumsal hayatın farklı birçok alanında önemli sorumluluklar yerine getirmişlerdir.⁵³

Resûlullah (s) özellikle savaşlar sonucunda babasını kaybetmiş yetimlerin, terk edilmiş kimsesiz çocukların himaye edilmesi, desteklenmesi konusunda önlemler almış, teşviklerde bulunmuştur.⁵⁴ Hz. Peygamber Vedâ hutbesinde toplumun en hassas ve savunmasız kesimini meydana getiren çocuklardan bahsetmiş; onlara yönelik yapılması gerekenleri ifade ederek çocukların ihmal edilmemesi gereken bir kesim olduğuna dikkat çekmiş; sahiplenme, bakım, himaye, eğitim başta olmak üzere çocuklara dönük önemli mesajlar vermiştir.

Sosyal hizmetler, çocuk merkezli ve aile odaklı bir yaklaşımla aile ve fertlere yönelik bütüncül yaklaşımı benimser. Ayrıca ebeveyn bakımından yoksun korunması gereken çocuklarla ilgili önleyici ve tedbir amaçlı politikalar bu alanın temel hedeflerinden biridir. Çocuklar insan hakkı ihlalinin çoğunlukla yapıldığı kitledir. Onlar bazen kendi aileleri bazen kamusal veya çevresel faktörlerin etkisiyle ihmal ve istismara maruz kalan kesimi oluşturmaktadır.⁵⁵ Dolayısıyla temel bakım, yetiştirilme, eğitim, korunup gözetilme ve himaye çocuklar için büyük önem arz etmektedir.⁵⁶ Ayrıca fiziksel, sosyal, duygusal iyilik halinin korunması ve sürdürülmesi yanında özel ihmal, istismar, fena muamele gibi olumsuz ve menfi davranışlardan çocukları korumak, bu alanın önemle üzerinde durduğu bir konudur.⁵⁷ Çocuklar hem toplum hem gelecek için son derece önemlidir. Onların yaşanan ya da yaşanması muhtemel sorunlardan uzak tutulmasına azami hassasiyet gösterilmelidir.

53 Yılmaz Çelik, *Sosyal Hizmetler*, 171.

54 Yılmaz Çelik, *Sosyal Hizmetler*, 171.

55 Jim İfe, *İnsan Hakları ve Sosyal Hizmet*, 75.

56 İsmet Galip Yolcuoğlu vd., "Ebeveyn Bakımından Çocuklar ve Sosyal Hizmet", *Sosyal Politika ve Kamu Yönetimi Bileşenleriyle Sosyal Hizmet Temelleri ve Uygulama Alanları* (Ankara: Maya Akademi, 2013), 155-156.

57 Şeker, *Sosyal Çalışma Mesleği*, 154.

Çocukların doğumdan itibaren reşit oluncaya kadar geçirecekleri zaman dilimi, onların geleceği açısından önemlidir. Özellikle kimsesiz çocuklara sahip çıkılarak himaye edilmesi, geleceğe hazırlanması, onları hayata hazırlarken belirli bir donanıma sahip olmalarının yanında çevrelerinden bireysel veya kurumsal manada yardım ve destek almaları yarının büyükleri için hassas bir dönemdir. Kendisi de yetim ve öksüz olarak büyüyen Hz. Peygamber bu durumu en iyi anlayan ve kavrayan biri olarak kimsesiz çocuklara sahip çıkılması yönünde dikkat çekici faaliyetlerde bulunmuştur.

“Çocuk kimin yatağında doğmuş ise ona aittir... Babasından başkasına ait soy iddia eden soysuz yahut efendisinden başkasına intisaba kalkan köle Allah’ın meleklerinin ve bütün insanların lanetine uğrasın. Onların hesabı Allah katındadır. Yüce Allah böyle bir kimsenin kıyamet gününe kadar ne nâfile ibadetleri ve ne de farz ibadetlerini kabul etmez.”⁵⁸

Resûlullah (s) çocuğun insan onuru ve yaratılışına hâlel getirecek durumlardan korunması ve onun şahsiyetini olumsuz yönde etkileyecek hususlardan uzak tutulması gereğine vurgu yaparak çocuklara yönelik menfiliklerden kaçınılmasını işaret etmiştir.

Hz. Peygamber’in Vedâ hutbesinde dikkat çekmiş olduğu başka bir grup ise yetimlerdir. O konuşmasının bir bölümünde yetimleri de zikrederek onlara karşı dikkatli ve hassas olunması gerektiğine vurgu yapmıştır. Hz. Peygamber Vedâ hutbesi esnasında, büyük günahları zikrederken yetim malının yenilmesini zikretmesi⁵⁹ kimsesi olmayan, yakınlarının her türlü yardım ve desteğine muhtaç olan, mutlaka sahip çıkılması gereken kitle olan yetimleri anması, onun çocuklara gösterilmesi gereken özeni, onların özelinde de yetimlere yönelik tavrı ortaya koyması açısından önemlidir.

Günümüzde çocuklara yönelik yapılan sosyal hizmet faaliyetleri, bu sahanın temel alanlarından biridir. Özellikle çocuk haklarına yönelik alınan kararlar onların yetişmesi için önem arz etmektedir. Bu sözleşmede yer alan çocuğun aklî, bedenî, duygusal, sosyal, ahlaki ve ekonomik bakımlardan hür ve haysiyet içinde, sağlıklı ve normal biçimde yetişebilmesi için ona yasal olarak tanınan yetkiler ve menfaatlerini muhafaza etme, çocukların birer birey ve şahsiyet olma adına atılmış önemli adımlardan bazılarıdır.⁶⁰ Sözleşmede yer

58 İbn İshâk, *Sîret*, 672; İbn Hîşâm, *Sîre*, 4/253; Câhiz, *Beyan*, 2/32; İbn Abdürabbih, *İkd*, 4/149; Hamidullah, *Vesâik*, 362.

59 Tahâvî, *Müşkil*, 4/87.

60 Emel Apa, “Çocuk Hakları”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 24/24 (2003), 244.

alan hususlar, çocukları geleceğe hazırlarken dikkat edilmesi gereken ve üzerinde durulması gerekenleri ifade ederken kimsesiz çocukların da bu haklardan mahrum edilememesi gerekir.

Sözleşmede çocuklara tanınan hayat için onların zararlı etkilerden, istismar ve sömürden korunma, aile, kültür ve sosyal hayata noksansız katılabilmesi için onların emin ellerde ve geleceğe güvenle bakabileceği ortamlarda olması gerekmektedir. Sosyal hizmet veya sosyal hizmet kurumları kimsesiz çocukları sahiplenmeyi ve geleceğe hazırlamayı hedeflemektedir. Çocukların bireysel, toplumsal ve kurumsal manada himayesi ve gözetiminin dikkatli ve planlı bir şekilde yapılması için çabalar ortaya koymaktadır.

Kimsesiz çocukların bakım ve himayesi, onların geleceğe hazırlanması, yarının büyükleri için dikkatle üzerinde durulması gereken bir durumdur. Kur'ân'da, yetimlere yönelik olarak birçok ayet bulunur.⁶¹ Yetimlere yönelik olarak nasıl davranılması gerektiğiyle ilgili bir ayette Allah Teâla, "Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, fakirlere, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın; Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez"⁶² beyanıyla, onlara gösterilmesi gereken yaklaşımın ne kadar önemli olduğunu ifade etmiştir.

Hz. Peygamber, uygulamalarında her zaman yetimleri gözetmiş, onlara sahip çıkmış, iyi davranışlar ortaya koymuş ve yetimleri her zaman öncelediğini göstermiştir. Onun kimsesiz ve sahipsiz olan çocuklara karşı sergilemiş olduğu tavır, bireysel ve kurumsal bir bakıma örnek nitelikte olmuştur. Hadislerinde, bu kesimle ilgi ve alakanın önemine vurgu yapmıştır. "Müslümanlar içinde en hayırlı ev kendisine iyilik yapılan bir yetimin bulunduğu evdir. Müslümanlar için en kötü ev de kendisine kötülük yapılan bir yetimin bulunduğu evdir."⁶³ buyurarak yetime bakan kişi veya aileyi överek manevî anlamda yapılan çabayı destekleyici beyanda bulunmuştur. Yine başka bir sözünde, "Yetimi ve fakiri koruyan, komşusuna yukarıdan bakmayan, Allah'ın korumasına girer: "Beni hakla gönderen Allah'a yemin ederim ki; yetime merhamet edene, ona yumuşak konuşana, onun yetimliğine ve zayıflığına acıyana ve Allah'ın kendisine lütfettiği imkânlar sebebiyle komşusuna yukarı-

61 "Dini yalanlayanı gördün mü? İşte o, yetimi itip kakar, Hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz." el-Mâûn,107/1-2; "Hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz", el-Fecr, 89/17.

62 en-Nisa 4/36.

63 İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebeî el-Kazvinî, Sünenu İbn Mâce, thk: Muhammed Fuad Abdülbaki, (Kahire, Dâru'l-İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye ,1953), "Edeb"6.

dan bakmayana, Allah kıyamet gününde azap etmez”⁶⁴ buyurmuş yetimlere yönelik yapılan güzel davranışların önemine vurgu yapmıştır. Yetimi himaye eden, koruyan ve kollayanlara yönelik ise “Ben ve yetime bakan kimse cennette şöyleyiz” demiş ve orta parmağı ile baş parmağını yan yana getirip aralarını açıp kapayarak işaret etmiştir.”⁶⁵

Resûlullah (s) yetimlere karşı yaklaşımı ve onları geleceğe hazırlama adına yapmış olduğu yardım ve destek faaliyetleri, her türlü ilgi, alaka ve yardıma muhtaç olan bu kesime karşı insanların daha duyarlı, ilgili, hassas olmaları gerektiğine ve kurumsal anlamda atılması gereken adımlara dikkat çekmiştir. Toplumun en hassas kesimlerinden birini oluşturan yetimler her türlü ihmal ve istismardan uzak tutulmalı; bakım ve gözetimlerine azami hassasiyet gösterilmelidir.

4.2.4. Irkçılık ve Köleliğin Olumsuzluğuna Yönelik Temeller

Sosyal hizmet, ayrımcılık, baskı ve ötekileştirmenin her türlü formuna karşıdır. Geçmişten günümüze insanları sunî farklarla birbirinden ayırtmaya çalışan gelişmeler olmuştur. Gücü elinde bulunduranlar farklı nedenlerden dolayı çeşitli ırkların varlığını savunarak değişik çıkarımlarda bulunmuş ve yapay üstünlükler ortaya koymuşlardır. Üstün ırklara sahip olmayanlar sözde özelliklere göre ‘aşağıda’ veya ‘yukarıda’ konumlandırılarak ayrımcılığa zorlanmış ve bu durumun doğal sonucu olarak da dünyanın değişik yerlerinde pek çok insan ırkçılık nedeniyle baskı, zulüm, eziyet, yaşadığı yerden zorla ayrılma ve ölümlere maruz kalmışlardır.⁶⁶

Irkçılık adı, şekli ve biçimi ne olursa olsun, insanlık için onu yaratan güce karşı en büyük saygısızlıktır. İnsanlar rengini, ailesini, cinsiyetini ve ırkını seçme hakkına sahip değildir. İnsanların farklı özellikte olmaları aslında bir zenginliktir. Bu durum yaratıcının büyüklüğünü gösteren işaretlerden biridir.

Irkçılık veya ayrımcılık toplumda insanların sahip olduğu fiziki özellikler veya diğer insanlara göre sahip olamadığı sosyo-ekonomik veya sosyo-kültürel özellikleri nedeniyle maruz kaldıkları bir durumdur. Bu nedenle kültürel ve fiziksel özelliklerden dolayı ayırt edilen insanlar, genellikle farklı ve eşit olamayan davranış tarzlarına maruz kalmaktadır.

64 Heysemî, Hafız Nureddin Ali b. Ebî Bekir, *Mecmeu'z-Zevaid ve Menbeu'l-Fevaid*, thk: Abdullah Muhammed Derviş, (Beyrut, Daru'l-Fikr, 1994),3/297.

65 Buhârî, "Talâk", 25; Ebû Dâvûd, "Edeb",123.

66 Serhat Tek, “Irkçılık Karşıtı Sosyal Hizmet Uygulaması”, *Toplum ve Sosyal Hizmet* 30/3 (2019), 1142.

lar. Ancak toplumda var olan kültürel çoğunluk sayesinde farklı etnik gruplar bir arada yer alacak ve toplum tarafından kendilerine sunulan fırsat ve imkânlardan istifade etmek suretiyle muhtemel ayrımcılık, önyargı ve menfiliklerin önüne geçilecektir.⁶⁷ Irkçılık; insanların gerçeklere karşı gözlerini örten, kardeşlik bağlarını zayıflatan, toplumda birlik, dirlik ve birlikteliği ortadan kaldıran, insanî değerleri yok sayan; ahlakî-viddanî makul hiçbir gerekçesi olmayan, reddedilmesi gereken bir anlayıştır.⁶⁸

Hz. Peygamber'in konuşmasında yer alan "Hepiniz Âdem'in çocuklarıdır, Âdem de topraktan yaratıldı. Bir Arabın, Arap olmayana, Arap olmayanın Araba, takva dışında bir üstünlüğü yoktur"⁶⁹ ifadesi aynı zamanda ırkçılığa karşı da referanslar içermektedir. Irkçılık anlayışı; insanların hakikati görmesini engelleyen, kardeşlik bağlarını zayıflatan bir anlayıştır.⁷⁰

Günümüzde ırkçılıkla ilgili olarak, "Miras yoluyla oluşan belirli fizikî özellikleri paylaşan bir topluluğa daha çok önyargılı bir şekilde üstün olma veya aşağıda olma niteliklerinin yüklenmesidir veya belli bir ırkın, tabîî-fitrî-zekâ üstünlüğünü öne süren anlayış⁷¹ şeklinde bir tanımlama yapılmaktadır. Hiçbir insan sahip olduğu rengi, kökeni, ırkı, soyu ve geçmişini tercih ederek dünyaya gelmez. Dolayısıyla inanların yaşamış oldukları hayat, kendileri için üstünlük ve yücelik unsuru içermez. İnsanlar ancak Allah'a karşı görev ve sorumlulukları sayesinde önemli ve değerli hale gelirler.

İnsanların sahip oldukları ve yaradılıştan getirdikleri farklılıklar, yine insanlar için bir zenginlik vesilesi olup herhangi bir üstünlük vesilesi değildir. "Gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olması, O'nun varlığının belgelerindedir. Doğrusu bunlarda, bilenler için dersler vardır"⁷² şeklinde Kur'an ayeti, Allah'ın varlığının delillerine yönelik bir işarettir.

Hz. Peygamber hiçbir zaman insanların sahip olduğu renk, ırk ya da milliyetlerinden dolayı başkaları tarafından küçük düşürülmesi veya tahkir edilmesine müsaade etmemiş, günümüzde ırkçılığı çağrıştıracak hadiselerin yaşanmasının önüne geçmiş, ashâbını muhtemel tehlikeli durumlardan korumaya çalışmıştır. Bir defasında Bilâl-i Habeşî ile Ebû Zerr

67 Yıldırım, *Sosyal Hizmet*, 161.

68 Mehmet Dalkılıç, "İnsan Onurunu Tehdit Eden Irkçılık Anlayışı ve Tarihsel İzdüşümü Üzerine Birtakım Mülahazalar", *Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber ve İnsan Onuru Sempozyumu"* (Konya, 2014), 687.

69 Câhiz, *Beyan*, 2/33; İbn Abdürabbih, *İkd*, 4/149; Hamidullah, *Vesâik*, 362.

70 Dalkılıç, "İnsan Onuru", 687.

71 Genç, *Sosyal Hizmet Terimleri Sözlüğü*, 340.

72 er-Rûm, 30/22.

arasında vuku bulan bir olay neticesinde Ebû Zerr'in Bilâl'e yönelik olarak "Kara kadının oğlu" sözü Resûlullah (s) tarafından hoş karşılanmayarak Ebû Zerr'e "sende hâlâ câhiliye izleri var" demesi ve kendisini uyarması"⁷³ onun bu konularda ne kadar hassas olduğunun bir göstergesidir.

Hz. Peygamber'in ashabını ırkçılığa karşı uyardığı bir diğer olay ise Müstalikoğulları'na karşı gerçekleşen gazve akabinde cereyan eden hadisedir. Rivayete göre, gazve sonrası biri ensar diğeri muhacirden olan iki sahabî arasında çıkan münakaşa, muhacir-ensar çatışmasına dönüşmeden Resûlullah (s) tarafından çözülmüştür. Ancak müslüman ordusu içerisinde bulunan ve Hazrec kabilesinin reislerinden biri olan Abdullah b. Übey, ensarı muhacirlere karşı tahrik eden bir konuşma yapmış; ensara şunları söylemiştir:

"Besle kargayı oysun gözünü! Onlar böyle yaptılar ha! Kendi yurdumuzda bize üstünlük sağladılar, çoğaldılar, bize karşı soyları ile çokluklarıyla övündüler. Vallahi, Medine'ye vardığımızda şüphesiz en şerefli ve güçlü olan, şerefsiz ve güçsüz olanı oradan söküp, çıkaracaktır!"

Daha sonra yanındakilere dönerek:

"Bu, sizin kendi kendinize yaptığınız şeydir. Yurdunuzu onlara helal ettiniz, peşkeş çektiniz! Servetinizi onlarla bölüştünüz! Allah'a yemin olsun ki, eğer siz sahip olduğunuz şeyleri elinizde tutar, onlara vermezseniz, şüphesiz, sizin beldenizden başka bir diyara dönüp, giderler. Sizler onlar için ölüp evlatlarınızı yetim bıraktınız ve azaldınız, onlar ise çoğalıp arttılar. Onun yanındakilere vermeyin ki onlar onun çevresinden uzaklaşıp gitsinler"⁷⁴

Kabileleri içerisinde lider ve reis konumunda yer alan birinin ırkçılığı çağrıştıracak bir konuşma yapması ve farklı iki Müslüman toplum arasında olası bir kargaşaya yönelik kışkırtıcı beyanlarda bulunması doğru bulunmamış, neticede sonuçsuz kalmıştır. Hz. Peygamber'in önemle üzerinde durduğu ve çaba gösterdiği hususlardan biri olan toplumsal birlik ve beraberlik, her türlü ayrımcılık ve dışlamaya karşı olmuş, toplumsal huzur ve güvene karşı birlik, dirlik ve beraberlik sağlanmış, muhtemel tehlikelere karşı tedbirler alınmıştır.

73 Müslim, "İmare" 57; İbn Mâce, "Fiten" 7; en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *el-Kütübü's-sitte ve şüruhuha: Sünenü'n-Nesâî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992). "Tahrim" 28.

74 İbn Hîşâm, *Sîre*, 3/302-303; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/49-50; Taberî, *Tarih*, 2/605.

Hz. Peygamber, ırkçılık ile bağlantılı olarak kabul edilen kölelik konusunda da radikal kabul edilecek bazı adımlar atmıştır. O dönemde yaşayan köleler buldukları durum nedeniyle ırkçılığa benzer ayrımcılığa, ötekileştirmeye, itibar ve değersiz olma gibi menfiliklere maruz kalmışlardır. Onlara gösterilen değer ve kıymet bir eşya gibi hatta bazen eşyadan daha az değer taşımıştır. Konu ile ilgili olarak insan hakları evrensel beyannamesinin farklı maddelerinde kölelik karşıtı tarifler yer almış, sıkça insanın özgürlüğe vurgu yapılmış, bağımsız bir birey ve şahsiyet olmaya işaret edilmiştir. “Herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi bir başka ayırım yapılmaksızın bildiride yer alan haklardan yararlanabilir; Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır; Hiç kimse kölelik veya kulluk altında bulundurulamaz, kölelik ve köle ticareti her şekilde yasaktır,⁷⁵ şeklinde yer alan maddeler, insan hakları evrensel beyannamesinde köleliğe karşı algıyı dile getirmiştir.

Kölelik en temel insan hakkı olan hürriyete karşı olan bir husustur. İnsanca hayat sürmenin temeli olan hürriyet, insanlar için son derece önemlidir. Hür olmayan bir insanın hayat mutluluğundan bahsetmek imkânsızdır. Tarih boyunca insanların hem cinslerini ezme, zaafiyete düşürme, işkence etme ve zulme uğratma çabaları olmuştur. Hiçbir sosyal hakkı olmayan bu insanları normal kabul etme ve insanlıklarını hatırlatma adına Hz. Peygamber referans niteliğinde adımlar atmıştır.⁷⁶

Kölelik Hz. Peygamber öncesi dönemde var olan bir olgu idi. Savaşlar, baskınlar ve köle pazarları İslam öncesi dönemde köleliğin yaygın olmasının ana sebeplerindendi. Hz. Peygamber köleliğin azaltılmasına yönelik önemli adımlar attı. Risalet öncesi devirde hanımı tarafından kendisine hediye edilen Zeyd b. Harise’yi azat etmesi onun köleliğe nasıl baktığını göstermiştir.⁷⁷ Daha sonraki süreçte ortaya koymuş olduğu tavırlarla köleliği azaltmak adına önemli adımlar atmıştır.

Her insan istisnasız Allah’ın kuludur. Dolayısı ile insanlar arasında ırk, renk, köken, cinsiyet, geçmiş başta olmak üzere İslâm dinine göre hiçbir fark yoktur. Her insan Allah tarafından yaratılmış ve kendisine belirli sorumluluklar verilmiştir. Bu nedenle Allah’ın kulları arasında takva hariç⁷⁸ yaradılış gereği herhangi bir üstünlük yoktur. Hz. Peygam-

75 Jim İfe, *İnsan Hakları ve Sosyal Hizmetler*, 280.

76 Burhan Erkuş, *İnsan Hakları*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2008), 18-19.

77 İbn Hîşâm, *Sîre*, 4/427; İbn Sa’d, *Tabakât*, 2/40.

78 “Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O’ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır.” el-Hucurat, 49/13.

ber zamanında kölelik toplumsal bir olgu olarak varlığını devam ettirmekteydi.

Hız. Peygamber gerek kölelik gerekse ırkçılık olsun toplumda var olan bu iki insanlık ayı-
bıyla mücadele ederek önemli aşamalar kat etmiştir. Onun çaba ve gayretleriyle nübüvvet
dönemine kadar devam eden menfi algı büyük ölçüde değişmiştir.

Hız. Peygamber, kendisine hediye edilen⁷⁹ ya da savaşlarda ele geçen köleleri azat ede-
rek onları özgürlüğe kavuşturmuş⁸⁰ ve sahipleri tarafından kölelere iyi davranış örnekleri
sunmaları gerektiğini sıkça dile getirmiştir. Nitekim bu hususla ilgili olarak Hız. Peygam-
ber, “Köleleriniz sizin kardeşlerinizdir. Onlara yediğinizden yedirin, giydiğinizden giydi-
rin. Ağır bir iş yüklemeyin; yüklerseniz siz de onlara yardım edin”⁸¹ şeklinde beyanla o dö-
nemde hakları gasp edilen, toplum tarafından hakir görülen, her türlü zulme ve baskıya
maruz kalan kesime karşı yönelik gayri insani durumları ortadan kaldırmaya yönelik
önemli mesajlar vermiştir. Resûlullah (s) başka bir sözünde de “Kim bir köle âzat ederse
âzat ettiği kölenin azalarına mukabil Allah da onun azalarını cehennemden âzat eder”⁸²
buyurarak insan için hürriyet ve özgürlüğün ne kadar önemli bir meziyet olduğunu dile
getirmiş ve köleleri azat etmenin azat eden kişiye karşı manevi karşılığına dikkat çekmiş-
tir.

Hız. Peygamber Vedâ hutbesinde, “Ey İnsanlar! Rabbiniz birdir, babanız birdir. Hepiniz
Âdem’in çocuklarısınız, Âdem de topraktan yaratıldı. Bir Arabın, Arap olmayana, Arap ol-
mayanın Araba, takva dışında bir üstünlüğü yoktur”⁸³ şeklinde beyanla Allah dışında her-
hangi bir güce ya da varlığa kul ve köle olunmayacağını ifade etmiştir. Resûlullah (s) in-
sanların sahip olduğu birtakım özelliklerin -zenginlik ve nüfuz gibi- farklı konum ve şart-
larda yaşayan insanları tesir ve etki altına almaya yönelik bir hak olarak görmemektedir.

Hız. Peygamber, kölelere yönelik yanlış ve çirkin uygulamalara müdahale ederek onla-
rın mağdur ve istismar edilmemelerini sağlamıştır. Bu husus Kur’ân’da, “Allah’a ibadet
edin ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, ya-

79 Zeyd b. Hârîse, Kelb kabilesindendi. Henüz sekiz yaşlarında bir çocuk iken, annesiyle beraber gittiği akrabaların yanında bir başka kabilenin baskını sırasında esir edilir. Esirler pazarında da Hız. Hatice’nin yeğeni Hakîm b. Hizâm tarafından dört yüz dirheme satın alınıp Mekke’ye getirilir. Daha sonra Hız. Hatice, Zeyd’i yeğeninden alır, evine getirir. Hız. Peygamber bu küçük çocuğu görünce eşi Hatice’den onu kendisine bağışlamasını ister. Hız. Hatice, O’nun bu isteğini yerine getirerek, Zeyd’i Resûlullah (s)’a verir ardından Hız. Peygamber Zeyd’i âzat eder. İbn Hîşâm, *Sîre*, 1/264; İbn Sa’d, *Tabakât*, 1/ 386; Taberî, *Tarih*, 3/169.

80 el-Belâzürî, Ebu’l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cebbar, *Ensâbü’l-Esrâf*, thk: Süheyl Zekkâr, (Beyrut, Darü'l-Fikr, 1997), 2/126-128; Taberî *Tarih*, 172.

81 Buhârî, "İman", 28.

82 Müslim, "İtk", 22.

83 Câhiz, *Beyan*, 2/33; İbn Abdürabbih, *İkd*, 4/149; Hamidullah, *Vesaik*, 362.

kın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara (köle, cârîye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın. Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez”⁸⁴ şeklinde ifade edilmiştir.

Köle veya cariyeyle sahip olmak onlara karşı insana yakışmayacak her türlü çirkin ve olumsuzluğu yapmayı haklı göstermeyip mümkün mertebe onları rahatsız edici davranışlardan kaçınmayı gerektirmektedir. Konuyla ilgili olarak Muâviye b. Süveyd b. Mukârin’den gelen bir rivayet şu şekildedir:

“Bizim bir âzadlımız vardı. Ben onu tokatladım ve kaçtım. Sonra öğleden biraz evvel döndüm, babamın ardısına namaz kıldım. Babam âzadlıyı da beni de çağırdı. Sonra hizmetçiye “misilleme yap” dedi. Hizmetçi beni bağısladı. Bu olayın ardından babam şunları anlattı: “Biz Benî Mukârin olarak Resûlullah (s) döneminde bir cârîyemiz vardı. Ona içimizden biri tokat attı. Bu mesele Hz. Peygamber’e ulaştı. Yaşananların ardından Resûlullah (s) “Onu serbest bırakacaksınız” diye emretti. Hz. Peygamber’e, “ondan başka hizmetçileri yok” denildi. Bu cevap üzerine Resûlullah (s), “ondan hizmet etmesini istesinler, ancak ona ihtiyaçları olmadığı zaman derhal ona yol versinler”⁸⁵ buyurdu.

Hz. Peygamber devrinde toplumsal bir realite olarak yer alan köleliğe karşı bakışın değişmesi adına da birtakım tavsiyelerde bulunmuştur. Yeme-içmelerine dikkat edilmesi, ağır işlerde çalıştırılmamaları, ahlâki yönden gayri insani davranışlara maruz bırakılmaları ve onların onur ve gururlarını zedeleyici eylemlerden sakınılması gerektiği hususuna işaret etmiştir.

4.2.5. Manevi Hayata Yönelik Temeller

Sosyal hizmet/lerin önemli motivasyon kaynaklarından biri de değerlerdir. Alanın sahip olduğu değerler ekonomik, sosyal ve ideolojik farklılıklar gösterse de insanlar için önemli hususiyetleri bünyesinde barındırmaktadır. Özellikle manevi değerler insanların içinde buldukları olumsuz durumdan kurtulma adına önemli bir rehabilitasyon ve terapi kaynağıdır. Manevi değerler, bu hizmete ihtiyaç duyan insanlara olumlu katkılar yapmıştır. Bu katkılar; insanın değerli olduğu, her bireyin eşit oranda ilgiyi hak ettiği, insanlığın öncelikle insanlar sonra da diğer canlılara karşı sorumlu olduğu, kişinin karşısındakine moral desteğinin önemli olduğu, kişisel değerlerin önemli olduğu gibi unsurlar olarak sıra-

84 en-Nisâ, 4/36.

85 Müslim, "Eyman" 31; Tirmizî, "Nuzûr" 14.

lanabilir.⁸⁶ Ayrıca maneviyat, “içten hükümlü olmayı, hiçbir etki ve tesir altında kalmadan, vicdan emirlerine göre, hür bir şekilde yaşamayı temin eden iç dünya kuvveti” olarak da tarif edilir.⁸⁷

Bu alan insanların sosyal yönden bilinçlenmelerine, toplumun değerlerine uymalarına, üstün ahlâk ve karakterlerini geliştirmesine katkı yaptığı gibi psiko-sosyal eğitim ve destek kapsamında kişisel gelişim, mantık, sağlıklı ve etkili iletişim gibi kişisel alana girebilecek birçok pedagojik unsuru da benimser.⁸⁸ İçerik itibarı ile birbirinden önemli alanları kapsamı, özellikle insanın iç dünyasına pozitif katkı yapması manevi hayatın insan için değerini ortaya koymaktadır. Hem ruhen hem de madden insanın huzur ve saadetini temin etmeye çalışan sosyal hizmetin manevi boyutu, bireylerin sosyal bilinçlenmeleri ve topluma uyumları için, üstün karakter geliştirmeye yönelik sosyal ve manevi eğitimi esas alır. Sosyal risk alanına giren birey ve gruplar manevi sosyal hizmet sayesinde rehabilite imkânına sahip olabilirler. İslâm tarafından yeryüzünde en kıymetli varlık olarak görülen insan için manevi sosyal hizmet olumlu bir etkiye sahiptir.⁸⁹

İnsanoğlu mekanik bir varlık değildir. Kişinin bedenlen sağlıklı olması kadar ruhen de sağlıklı olması önemli bir durumdur. Birey, sahip olduğu özellikler itibarı ile maddi-manevi duyguları olan bir varlıktır. İnsan hayatı boyunca değişik sevinç ve üzüntüler yaşar. Onun yaşamış olduğu davranış biçimleri dünya-ahiret dengesi açısından insana belli bir olgunluk, denge ve sorumluluk kazandırır. İnsanların yeme, içme, çalışma, eğlenme türünden davranışları olduğu gibi inanmış olduğu değere veya güce karşı sorumlulukları da vardır. Bu sorumluluklar sayesinde maddî olarak elde edemediği huzur ve güvene kavuşur. İnsanın manevi olarak mutlu ve huzurlu olması hayatına yaşama sevinci katar. İnsanın fiziksel, psikolojik ve sosyal yönünün yanında manevi yönünün olduğunu kabul etmek, bireylerin sağlıklarına kavuşturulması sürecinde önemli bir vazifeyi yerine getirmektedir.⁹⁰

86 Abdülkadir Çekin, *Maneviyat, Manevi Bakım ve Sosyal Hizmet*, (Samsun: Etüt Yayınları, 2014), 36-37.

87 Ali Seyyar, “İslami Değerle Açısından Manevi Sosyal Hizmetler”, *Manevi Sosyal Hizmetler*, ed: Ali Seyyar, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2008), 13.

88 Seyyar, “Manevi Sosyal Hizmetler”, 18.

89 Ali Seyyar, “Manevi Sosyal Hizmetlerin İslâmî Çerçevesi”, *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, (Ankara: 2012),142.

90 Çekin, *Manevi Bakım*, 37.

“Sosyal hizmet faaliyetlerinin millî ve manevî değerlere mutabık bir biçimde uygulanması”⁹¹ şeklinde ifade de edilen manevi sosyal hizmetlere yönelik Hz. Peygamber Vedâ hutbesinde birtakım mesajlar vermiştir. Resûlullah (s):

“Şüphesiz ki Allah’ın dostları, Allah’ın kullarına farz ettiği beş vakit namazı kılan, sevabını Allah’tan umarak orucunu tutan, sevabını Allah’tan umarak malının zekâtını veren, Allah’ın yasakladığı büyük günahlardan kaçınan kişilerdir” buyurdu. Ashabından biri “Ey Allah’ın Resûlü büyük günahlar kaçtı?” diye sordu. Hz. Peygamber de “onlar dokuz tanedir” buyurdu. “En büyüğü Allah'a ortak koşmak, haksız yere adam öldürmek, savaş meydanından kaçmak, iffetli bir bayana iftira atmak, sihir yaptırmak, yetim malı yemek, faiz yemek, Müslüman anne babaya asi olmak, kıbleniz olan Beytu’l-Haram’da günah işlemeyi sağlığınız ya da ölümünüzde helal saymanızdır. Bir kişi bu büyük günahları işlemeyen namazını kılar, zekâtını verir ve öylece ölürse kapıları altından yapılmış olan cennetin bir köşesinde Muhammed’e arkadaşlık yapar.”⁹²

Hz. Peygamber, bireylerin dikkat etmesi gereken davranışları sıraladıktan sonra ölümden sonraki hayat için de önemli olabilecek tavsiyelerde bulunarak dünya-ahiret dengesi bağlamında birtakım önerilerde bulunmuştur.

Hz. Peygamber’in hitabına bakıldığında manevî anlamda bir rehabilitasyon göze çarpmaktadır. Bu rehabilitasyon sürecinde günlük, haftalık, aylık, yıllık ve ömürlük birtakım ibadetler insana hayatını kontrol etme ve belirli bir düzen içerisinde devam etme fırsatı sunmaktadır. İbadetlerin belirli zaman aralıklarla olması, bireysel ve toplumsal boyutunun olması insan için belirli bir gaye, hedef göstererek hayatını birçok açıdan anlamlı bir hale getirmiştir. Onun önerilerine bakıldığında belirli sorumluluklara dikkat edildiğinde kişiyi rahatlatıcı neticeler ifade edilmiştir.

Manevî sosyal hizmetlerin temel hedeflerinden biri de kişilerin bilgi sahibi olmaları ve topluma intibakları için üstün karakter ve şahsiyet geliştirmeye yönelik sosyal eğitimi esas almaktır. Maneviyat temelli sosyal hizmetler, sadece dinî konuları değil, aynı zamanda psiko-sosyal eğitim ve destek bağlamında güzel ahlâk, kültür, mantık, sağlık ve etkili iletişim gibi hususiyetleri de içerir.⁹³

91 Genç, *Sosyal Hizmet Terimleri Sözlüğü*, 476.

92 Tahâvî, *Müşkil*, 4/87.

93 Genç, *Sosyal Hizmet Terimleri Sözlüğü*, 476.

Resûlullah (s)'in Vedâ hutbesinde ifade etmiş olduğu hususlar manevî hayatın omurgasını oluşturmaktadır. Bireyin gündelik ibadetler yanında sosyal bir varlık olarak başta kendine hâkim olması akabinde ise çevresindeki bireylerin yaşantısına zarar vermeden hayatını belirli bir gaye uğruna sürdürmesi en fazla kendisi için yararlı ve faydalı bir durumdur. Hz. Peygamber'in bireysel ve toplumsal açıdan yapılması gerekenleri sıralaması insana sahip olduğu sorumluluğu hatırlatması açısından da önem arz etmektedir.

4.2.6. Ölüm Korkusunu Yenmeye Yönelik Temeller

Yaşama dönük bir inancın ya da dini bir bakış açısının olmadığı durumlarda birçok hastanın duygusal kaygılar taşıması doğaldır. Bu kaygılar, ölüm sonrası bilinmediği için risklidir. Ölüm sonrası dini inancı olanlar için hayatı sorguladıkları ve karşılığındaki neticeyi düşündükleri için, yaşamış oldukları hayatın sınırlı olduğundan hareketle muhtemel korku ve kaygıları azalacaktır. Korku kaygıların azalmasıyla rahatlığa kavuşan birey, bir yok olmaya değil ölümü sonsuzluğa geçiş için bir kapı olarak görmektedir. Manevi yönü olmayan kimseler ise ölümü anlamlandırma noktasında sıkıntı yaşadıkları için gerginlik, kaygı ve korku ile ruhsal manada sorun yaşamaktadırlar. Dolayısıyla sosyal hizmet/lerin manevi yönü ölüm ve hayat arasındaki ilişkiyi kişiye doğru bir şekilde anlatarak oluşabilecek kaygı ve endişeleri gidermeyi amaçlamaktadır.⁹⁴

Ölüm tüm canlılar için var olan bir gerçektir. Ölüm yaşanan hayatın neticesidir. Ölüm her ne kadar insan için kaçınılmaz bir son olsa da bu durumu hatırlamak herkes için aynı neticeyi vermez. Yok olma, unutulma, hatırlanmama ve hayat fonksiyonlarını yitirme hissi bireylerde belli bir korku ve endişe sebebidir. Ancak her ne kadar ölüm dünya hayatının sonu olsa da inançlı bireyler için yok olma ya da unutulma değil ebedi bir hayatın başlangıcıdır. Ölüm dünya hayatından ahiret yurduna geçişi, dünyada yapılan, yaşanan ve yaşatılanların sonucu olarak tabiri caizse ekilen tarlanın hasadının verildiği bir yerdir.⁹⁵

Ölüm korkusu bazı insanlar için bilinmezlik olarak kabul edildiği için idrak edip kabul edilmesi zor bir durum olarak algılanmaktadır. Ölümün kabullenememesinde eğitim, kültür, inanç, geçmiş gibi birtakım unsurlar önemlidir. Ancak geçmişte başarılı işler yapma,
.....

94 Çekin, *Manevi Bakım*, 114-115.

95 Mustafa Koç, "Ölüm Korkusu Üzerine Kuramsal Açıdan Psikolojik Bir Değerlendirme", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/ (2002), 11.

var olan veya yaratılan her şeyin bir sonunun olduğunu kabullenme ve ölümün aslında ölümsüzlüğe geçiş olduğunu benimseme ölüme karşı menfi algıyı giderebilir.⁹⁶ İnsanların ölüm korkusunu kabullenmelerinde inanç, kültür ve gelenekleri önemlidir. Ölüm her ne kadar dünyada sahip olunan maddi ve manevi her şeyi bırakıp gitmek gibi görülse de durum tam olarak öyle değildir. Ölümün varlığı aslında insanların her bir şeyi bilinçli, hesaplı ve planlı yaparak daha dikkatli ve şuurlu davranışlar sergilemelerine katkısı vardır.

“Gerek bireyin şuuraltında gerekse toplumun kültürü düzeyinde ölüm hiçbir zaman basit bir olay olarak değerlendirilmemiştir. Her dönemde insan, kendi hayatı gibi ölümün de basit tabîliğini kabul etmemiş ve dünyaya gelen herkese bir isim vererek ölümü ayin ve merasimlerle kuşatarak ona sembolik bir mana yüklemiştir.”⁹⁷

Her insanda aynı etkiyi göstermeyen ölüm korkusu, onun kaybolma veya unutulma olmadığı hakikati ve inancı insanlarda ölüme karşı farklı duyguların oluşmasını sağlamıştır. Özellikle ölümden sonraki hayatın varlığı yani ahiret inancı, dünyada yapılanlardan ötürü hesaba çekilme ve neticesinde verilen karşılık -cennet ve cehennem olgusu- ölümün korkulacak kötü bir şey olmadığını gösterir.

Hz. Peygamber’in Vedâ hutbesinde dile getirdiği, “....Bir kişi bu büyük günahları işlemeyen namazını kılar, zekâtını verir ve öylece ölürse kapıları altından yapılmış olan cennetin bir köşesinde Muhammed’e arkadaşlık yapar”⁹⁸ şeklindeki beyanları ölüm korkusu çekenlere yönelik cevap niteliğindedir. Zira burada geçen hususlar dünyada görevini hakkıyla yerine getirenler, vazifesini doğru bir şekilde yapanlar için ölüm, hayra ve müjdeye gidişin ilk basamağıdır.

Yaşarken sorumluluklarını yerine getirenler için ölüm korkulacak bir durum olmayıp yüce Allah’ın sunmuş olduğu mükâfat ve iyiliklere açılan bir kapıdır. Ölüm Allah rızasını gözetenler ve O’nun hoşnutluğunu umanlar için arzu edilen ve olgunlukla beklenen bir sondur. Ölümü düşünmek, insanın kötü alışkanlıklarından ve davranışlardan (kumar, fuhuş, içki, şiddet vb.) uzaklaştırır. Ayrıca insana içinde yaşadığı zamanın önemini kavratarak, kişisel manevî gelişimine katkı yapar. Ölümün kaçınılmaz bir hakikat olduğunun farkına varan bir kişi, bir gün kendisine hesap sorulacağı inanç ve anlayışından kaynaklanan

96 Hüseyin Tekin Sevil, *Yaşlılığın Sosyal Anatomisi* (Ankara: Sabev Yayınları, 2005), 124.

97 Hayati Hökelekli, “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 153.

98 Tahâvî, *Müşkil*, 4/87.

sorumluluk duygusu içinde hareket eder. Kişi, dünyaya ve dünyevî şeylere ait birçok gereksiz, lüzumsuz ve faydasız meşgalelerden uzak durarak daha huzurlu ve daha sakin bir ömür sürebilir.⁹⁹

4.2.7. Eşitliğe Yönelik Temeller

Bireyler arasında ayrımcılık yapılmadan hakların eşit bir şekilde uygulanması sosyal hizmetin önemle üzerinde durduğu bir konudur. Herkes sahip olduğu haklar gereği kanun önünde eşit olup herhangi bir şekilde mağdur edilmemelidir. Bedenî, cinsî, ruhî özellikleri ne olursa olsun insanlar arasında hukukî, sosyal ve siyasî haklar bakımından farkın olmaması, bütün insanların aynı sosyal haklara sahip olması,¹⁰⁰ şeklinde tanımlanan eşitlik kavramı ayrımcılığın karşıtı bir tavır ortaya koyar. İnsan hakları evrensel beyannamesinde “ayrım yapılmaksızın herkes eşittir ve eşit haklara sahiptir”¹⁰¹ ilkesi sosyal hizmet disiplininin de üzerinde durduğu bir husustur. Ayrıca seçme-seçilme, kişilere bütüncül yaklaşım, sosyal adalet açısından ayrımcılık ve adaletsizliğe karşı olma, yardımlaşma ve dayanışma içerisinde olma bu alanın üzerinde durduğu sahalardan biridir.¹⁰² Dolayısıyla fertlerin eşit bir biçimde haklarının gözetilmesi adına adımlar atmak için ortaya konan çabalar dikkat çekmektedir.

Resûlullah (s) insanlar arasında her türlü ayrımcılık ve ötekileştirmeye karşı olduğunu dile getirmiş, geçmişte yapılan ya da tekrarlanan hususların yeniden meydana gelmemesi için uyarılarda bulunmuştur. Onun muhatapları her ne kadar Müslümanlar olsa da konuşmasının birçok yerinde “ey insanlar”¹⁰³ şeklinde hitapla bütün insanları kapsayan, kucaklayan bir tabir kullanmış ve konuşmasının birçok yerinde bu ifadesini tekrarlamıştır. Hz. Peygamber, “Ey insanlar” hitabı ile müslim-gayri müslim, Arap-acem, kadın-erkek, hür-köle, genç-yaşlı, zengin-fakir gibi ayrımlar yapmayıp bütün insanları kapsayan evrensel bir dil kullanmıştır. Onun hitabında, ey Müslümanlar, ey Araplar, ey erkekler şeklinde ifadenin yer almaması onun getirmiş olduğu dinin ve peygamberliğinin evrenselliğine bir işarettir.

99 Genç, *Sosyal Hizmet Terimleri Sözlüğü*, 544.

100 Genç, *Sosyal Hizmet Terimleri Sözlüğü*, 204.

101 Jim İfe, *İnsan Hakları ve Sosyal Hizmet*, 280.

102 Küçükkaraca vd., “İnsan Hakları”, 87.

103 İbn İshâk, *Sîret*, 670; Vâkıdî, *Meğâzi*, 3/1103; İbn Hîşâm, *Sîre*, 4/250; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/140-141; Câhiz, *Beyan*, 2/31; Taberî, *Tarih*, 150; İbn Abdürabbih, *İkd*, 4/148; Hamidullah, *Vesâik*, 360-363.

İslâm dinine göre yaratılmışların en şereflişi insandır, kâinatta var olan her şey onun hizmetine sunulmuştur. Dolayısıyla insanın ayrımcılık yapması, diğer insanları sömürmesi, onları hakir görmesi, kendisi dışındakileri öteki olarak kabul etmesi ve başkalarının hak ve hürriyetlerini hiçe sayması kabul edilebilir bir durum değildir.

Fertlerin sosyal hayatta haklar açısından eşit olması, kendisi dışındaki insanların sahip olduğu farklı özelliklere saygı göstermesi insan olmanın bir gereğidir. Câhiliye döneminde yaygın olan ve sosyal hayatı olumsuz yönde etkileyen ve toplumsal eşitsizliğe neden olan; kan davaları, faiz, karı-koca arasında yaşanan haksızlıklar, miras ve vasiyet hususunda yaşanan olumsuzluklara yönelik önemli mesajlar verilmiş;¹⁰⁴ verilen mesajlarla yaşanması muhtemel sorun ve sıkıntıların çözümüne yönelik adımlar atılmak suretiyle sosyal hizmet/ler kaynaklık edilmiştir.

4.2.8. Sosyal Güvenliğe Yönelik Temeller

İnsanlar hayatları boyunca kendi iradeleri ya da iradeleri dışında oluşan farklı mesleki, sosyo-kültürel risklere maruz kalmaktadırlar. Yaşanan risklerin ortadan kaldırılması veya bireyler üzerindeki etkisini azaltmak için birtakım yapı ve uygulamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Onların ihtiyaçlarını karşılayacak olan mekanizma da insan onurunu rencide etmeden huzurlu bir hayatı sunmak için çaba ve faaliyetler ortaya koymalıdır. Bu amaçla devlet tarafından oluşturulan mekanizma olan sosyal güvenlik tam da bu görevi icra etmektedir.¹⁰⁵ Karşılaşılan ekonomik ve sosyal sorunlara karşı toplumun kendini koruması olan sosyal güvenlik toplum ve fertler için önemli bir husustur.¹⁰⁶

Sosyal güvenlik günümüzde modern toplum ve modern sistemlerin üzerinde durduğu temel alanlardan biridir. Sosyal güvenlik, sosyal hayatta karşılaşılabilecek maddi ve manevi zararlara karşı insanlar için bir güvence kaynağıdır. İnsanların başkalarına el açmadan hayat şartlarını daha iyi imkân ve koşullarda sürdürmeleri sosyal güvenliğin günümüzde ana hedeflerinden biridir. Dolayısıyla başkalarına muhtaç olmadan yaşamak her birey için önemlidir. Bunun için günümüzde sosyal güvenlik önemli bir araçtır. Bir ülkenin bugününü ve yarınını güvence altına almayı hedefleyen, birbiri ardında sıkı bir uyum kurulmuş olan

104 Câhiz, *Beyan*, 2/31; Taberî, *Tarih*, 3/150; İbn Abdürabbih, *İkd*, 4/148; Hamidullah, *Vesâik*, 360-360.

105 İsmet Galip Yolcuoğlu, *Sosyal Hizmete Giriş* (Ankara: Sabev Yayınları, 2012), 136.

106 Yıldırım, *Sosyal Hizmet*, 58.

kurumlar bütünü olarak adlandırılan sosyal güvenlik, muhtaç kimseler için son derece önemlidir.¹⁰⁷

“Herhangi bir sosyal risk sebebiyle geliri veya kazancı azalmış bireylerin, başkalarının yardımına gerek duymaksızın, yaşama ve geçinme ihtiyaçlarını gideren bir sistemler bütünü”¹⁰⁸ şeklinde ifade edilen sosyal güvenlik, Resûlullah (s)’ın Vedâ hutbesinde dile getirdiği hususlardan biridir.

Toplumda muhtaç bir vaziyette olan ve başka insanların yardım ve desteğine ihtiyacı olan bireyler tarihin neredeyse her döneminde olagelmıştır. Fakirlik, savaşlar, göç, sermayenin belirli ellerde toplanması gibi toplumsal birtakım sebeplerden dolayı birçok insan ekonomik olarak zorluk içerisinde hayatını idame ettirmek zorunda kalmıştır. İnsanların başkalarına muhtaç bir halde yaşamaları, farklı sorunları da beraberinde getirmiştir.

İslam dininin en önemli özelliklerinden biri toplumsal yardımlaşma ve dayanışmaya önem veren bir din olmasıdır. Zekât, sadaka, fitre gibi dini kavramlar ekonomik olarak ihtiyaç içerisinde olan bireylere yapılan yardım ve destek faaliyetlerini ifade eder. Bu ibadetler sayesinde darlık, yokluk, fakirlik çeken insanlar, yaşamış oldukları illetten kurtularak daha müreffeh ve daha iyi bir hayat yaşarlar.

Toplumsal birlik ve beraberliğe katkısı son derece önemli olan zekât, mali zorluk ve sıkıntı içerisinde olan ne kadar insan varsa bütün kesimleri içine alan bir mali yükümlülüğü ifade eder. Kur’ân’da zekât verilecek yerler şu şekilde zikredilir:

“Sadakalar (Zekâtlar) Allah’tan bir farz olarak ancak fakirlere, düşkünlere, (Zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm’a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, yolcuya mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir.”¹⁰⁹

Dikkat edilirse ayette sekiz sınıf zikredilerek sosyal hayat içerisinde muhtaç durumda olan ne kadar insan varsa onların gözetilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Zekât yardımı yapılacak kişiye sahip olduğu din, inanç, meslek ya da taşımış olduğu toplumsal kimlik ya da etnik köken dikkate alınmadan destek olunması gerektiği ayette ayrıca vurgulanmıştır.

107 Yolcuoğlu, *Sosyal Hizmet*, 135.

108 Genç, *Sosyal Hizmet Terimleri Sözlüğü*, 655.

109 et-Tevbe, 9/60.

Hız. Peygamber'in Vedâ hutbesinde dile getirdiği "Bir kişi bu büyük günahları işlemeden namazını kılar, zekâtını verir ve öylece ölürse kapıları altından yapılmış olan cennetin bir köşesinde Muhammed'e arkadaşlık yapar"¹¹⁰ beyanı, veren ve alan açısından zekâtın toplumsal açıdan ne denli önemli olduğunu göstermiştir. Zekâtla ilgili olarak Resûlullah (s), başka bir sözünde "Yalnızca iki şey gıpta edilmeye değer: Biri, Allah'ın kendine vermiş olduğu Kur'ân ile gece-gündüz amel eden adam; diğeri de Allah'ın kendisine vermiş olduğu "malı" gece-gündüz infak eden adam"¹¹¹ buyurarak bu ibadet yapanların ne şekilde iltifata uğrayacağıının müjdesini vermiştir. Ayrıca zekât, insanlar arasında ekonomik farklılıkları adil ve makul sınırlarda tutarak zenginlerin toplumu istismar etmelerini değil var olan veya süregelen yoksulluğu azaltmak için önleyici tedbirlerin alınmasına yönelik adımları ihtiva etmesi açısından önemli bir çözüm yolunu teşkil eder.¹¹²

İhtiyaç sahibi kimselere malî açıdan yardım yapılması sosyal dayanışma ve yardımlaşmanın temelini oluşturan bir durumdur. Bu yardımlaşma sayesinde ihtiyaç sahipleri dilenmek, hırsızlık yapmak, başkalarının can ve mallarına kastetmek gibi olumsuz davranışlardan kendilerini uzak bir halde yaşarlar.¹¹³ İnsanlara yapılan mali yardım ve destekler aynı zamanda onları rencide etmeden, onur ve haysiyetleri zarar görmeden yapılmalıdır. Hız. Peygamber'in buyurduğu gibi "sağ elinin verdiğini sol eli bilmeyecek kadar gizli olması"¹¹⁴ düstur ve ilkesi yapılacak olan malî yardımlar için önemli bir esastır.

Hız. Peygamber zaman zaman zekâtla ilgili olarak yöneticileri uyararak onların bu hususta dikkatli ve tedbirli olmaları gerektiğini kendilerine hatırlatmıştır. Nitekim Hız. Ali'yi Yemen'e uğurlarken zekâtla ilgili olarak ona şunları söyler:

"Onların mallarından (zenginlerin) fakirlere vermek üzere zekâtlarını al, bunun dışında onlardan bir şey isteme"¹¹⁵ diye uyarıp görev yerine göndermiştir. Yemen'e vali olarak atadığı Mu'âz b. Cebel'i gönderirken ona şu şekilde tavsiyelerde bulunmuştur:

"Ey Mu'az! Yemenlileri öncelikle Allah'tan başka ibadete layık bir tanrı olmadığına ve benim de Allah'ın peygamberi olduğumu bilmeye ve tanımaya davet et. Eğer bu iki şeyi kabul ederlerse bu defa onlara her gece ve gündüz üzerine beş vakit namaz farz kılındığını

110 Tahâvî, *Müşkil*, 4/87.

111 Buhârî, "Tevhid" 45.

112 Afzalurrahman, *Siret Ansiklopedisi*, çev: Yusuf Balcı vd., (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2. baskı., 1996), 380.

113 Tekin, *Sosyal Hizmetler*, 283.

114 Buhârî, "Ezan" 36; Müslim, "Zekat" 91.

115 Vâkıdî, *Meğâzi*, 3/1085.

öğret. Eğer namazın farzietini, onu kılarak kabul ederlerse bu defa da onlara; Allah'ın kendilerine mallarında zekâtı farz kıldığını bildir. Zira zekât, zenginlerin mallarından alınır ve onların fakirlerine verilir.¹¹⁶

Her iki örnekte yönetici ve idarecilerin fakirleri gözetme, onlara yardım ve destek olma gibi mali sorumlulukları hatırlatılarak ihtiyaç sahibi insanlara yardımcı olmaları gerektiği hatırlatılmıştır.

Hız. Peygamber sosyal hizmet biliminin tabiri ile sosyal güvenliğe dönük olarak önemli faaliyetler ortaya koymuştur. Onun gerçekleştirmiş olduğu çaba ve uygulamalar sayesinde malî açıdan çekilen sıkıntılar azalmış, ekonomik dengesizlikler giderilmiş ve fakirlere yönelik yapılması gereken maddî yardım ve desteklerin esasları ortaya konmuştur.

Sonuç

Sosyal Hizmet/ler günümüzde pek çok alanda etkin olan bir bilim dalıdır. Bu saha özellikle kendi kendine yetemeyen, başkaları tarafından yardım ve desteğe muhtaç olan bireylere planlı, programlı bir şekilde maddî ve manevî hizmet/lerin verildiği bir disiplindir. Neredeyse doğumla başlayıp ölüme kadar devam eden, insan ömrünün tamamını ilgilendiren zaman diliminde değişik yardım ve destek faaliyetlerini kapsamaktadır.

Hayatı anlamlı kılmak için insanın sahip olduğu özellikleri ve bu özelliklerin insan için neyi ifade ettiğini iyice bilmek ve anlamak gerekir. Söz konusu insan olunca son din olan İslâm dini ve onun peygamberi Resûlullah (s)'ın hayatı büyük önem arz etmektedir. Hız. Peygamber nübüvvet hayatı boyunca insan, din, renk, köken ve cinsiyet ayrımı yapmadan farklı insanlara yönelik olarak yardım ve destek faaliyetinde bulunmuştur. Onun çaba ve gayretleri esnasında insanın sahip olduğu değer her daim gözetilmiş, insan onur ve gururuna yakışmayacak hiçbir davranış ortaya konmamış, nihayetinde maddî ve manevî olarak gerçekleştirilen faaliyetler sosyal hizmet bilimine referans niteliğinde olmuştur.

Hız. Peygamber, Vedâ hutbesinde başta insan hayatı olmak üzere toplumsal huzur ve güven, kadın ve çocuklar, kölelik ve ırkçılık, manevi hayat, ölüm korkusunu yenme, eşitlik ve sosyal güvenliğe yönelik sosyal hizmet/lere temel oluşturabilecek hususları beyan et-

116 İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, *Kitâbü's Sikat*, (Haydarabad, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1973), 2/108-109; Zebîdî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, mütercim: Ahmed Naim, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1978), 5/3-4.

miş ve bu alanlarda alternatif çözüm yollarını zikretmiştir. O hayatın farklı kesimlerini oluşturan bireylere, onların içinde oldukları sıkıntı, buhran, risk, ayrımcılık çözümsüzlük ve muhtaçlık gibi durumlar başta olmak üzere insanı ve insanlığı ilgilendiren temel meselelerde örnek faaliyetler ortaya koymuştur.

Resûlullah (s)'ın peygamberliğini özetler niteliğinde olan, Vedâ haccı esnasında yapmış olduğu ve yaklaşık olarak yüz binin üzerinde Müslümana hitap ettiği Vedâ hutbesi aynı zamanda sosyal hizmetlere yönelik mesajlar da içermiştir. Onun konuşması her ne kadar Müslümanlara dönük olsa da “Ey insanlar” şeklinde başlayan hitabı, evrensel boyut ön plana çıkan Vedâ hutbesi ile insanlara yönelik manifesto niteliği taşıyan birbirinden önemli mesajlar içermiştir.

Kaynakça

- Akgündüz, Ahmet. “İslâm’da İnsan Hakları Beyannamesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, 28/1 (1992), 45-46.
- Alan, Hacer - Yılmaz, Selma. “Bir İnsan Hakkı İhlali: Kadına Yönelik Şiddet”. *Maltepe Tıp Dergisi/ Maltepe Medical Journal* 4/4 (2012), 7.
- Apa, Emel “Çocuk Hakları”. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 24/24 (2003), 244-246.
- Ayengin, Tevhid. *İslâm ve İnsan Hakları*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2017.
- Belâzürî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cebbar, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk: Süheyl Zekkâr. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, fihrist, Bedreddin Çetiner, *el-Kütübü's-sitte ve şüruhuha: Sahihü'l-Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. baskı., 1992.
- Bütün, Celal- Şeker, Aziz “Kadına Yönelik Ölümle Sonuçlanan Şiddet”. *Küreselleşme ve Sosyal Devlet Yeni Bir Sosyal Politika Arayış*, 247-250.
- Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el- Kinânî, *el-Beyân ve't-tebyîn*, thk: Abdüsselam Muhammed Harun, Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 7. baskı., 1998.
- Cılga, İbrahim. *Bilim ve Meslek Olarak Türkiye’de Sosyal Hizmet*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, 2004.
- Çekin, Abdülkadir. *Maneviyat, Manevi Bakım ve Sosyal Hizmet*, Samsun: Etüt Yayınları, 2014.
- Çelik, Yılmaz, *Hız. Peygamber Döneminde Sosyal Hizmetler*, Konya: Hüner Yayınevi, 2016.
- Dalkılıç, Mehmet “İnsan Onurunu Tehdit Eden Irkçılık Anlayışı ve Tarihsel İzdüşümü Üzerine Birtakım Mülâhazalar”. Kutlu *Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve İnsan Onuru Sempozyumu”*. 686-697. Konya, 2014.
- Durusoy, Serap vd. “Başlıca Sosyo-Ekonomik Sorunlar Suçun Belirleyici Olabilir mi? Türkiye’de İller Arası Bir Analiz”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 7/23 (2008), 172-203.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş’as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *el-Kütübü's-Sitte ve Şüruhuha: Sünenu Ebû Dâvûd*. Tunus: Çağrı Yayınları, 2.baskı., 1992.

- Erul, Bünyamin. “Vedâ Hutbesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/591-593. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Fazlurrahman. *Siret Ansiklopedisi*. çev: Yusuf Balcı vd., İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2.baskı., 1996.
- Genç, Yusuf. *Ansiklopedik “Sosyal Pedagojik Çalışma” Sözlüğü*, Sakarya: Sakarya Yayıncılık, 2010.
- Hamidullah, Muhammed. *Mecmuatü'l-vesaiki's-siyasiyye li'l-ahdi'n-nebevi ve'l-hilafe*. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 5. baskı., 1985.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*. çev: Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayınevi, 4. baskı., 1980.
- Heysemî, Hafız Nureddin Ali b. Ebî Bekir, *Mecmeu'z-Zevaid ve Menbeu'l-Fevaid*, thk: Abdullah Muhammed Derviş, (Beyrut, Daru'l-Fikr, 1994),3/297.
- Hökelekli, Hayati. “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 151-153.
- IFSW, International Federation of Social Workers, s.9. Erişim 20 Ekim 2021.<http://www.ifsw.org/>
- İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtûbî, *el-İkdü'l-ferid*, thk: Müfid Muhammed Kamihe, Abdulmecid et-Terhinî, Beyrut: yy.1983.
- İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, *Kitâbü's Sikat*. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1973.
- İbn Hîşâm, Ebû Muhammed Abdulmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk: Mustafa es-Sekkâ v.dğr., Beyrut: Darü'l Ahyai't-Türasi'l Arabi, ts
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk: Ahmed Ferid Mezîdî, Lübnan: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebei el-Kazvinî, *Sünenu İbn Mâce*, thk: Muhammed Fuad Abdülbaki, Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1953.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd Ebû Abdillâh el-Basrî. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk: Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye ,ts.
- İfe, Jim. *İnsan Hakları ve Sosyal Hizmet*, çev: Heyet, Ankara: Nika Yayınevi, 2017.
- Karatepe, Şükrü. “İnsan Haklarının İlâhî Temelleri”, *Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları* (Kutlu Doğum Haftası: 1993-1994), Ankara: TDV Yayınları,1996, 109.

- Koç, Mustafa. “Ölüm Korkusu Üzerine Kuramsal Açından Psikolojik Bir Değerlendirme”. Sa-
karya *Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/ (2002), 7-20.
- Küçükkaraca, Nilgün, vd. “İnsan Hakları, Sosyal Adalet ve Sosyal Hizmet”. *Sosyal Politika
ve Kamu Yönetimi Bileşenleriyle Sosyal Hizmet Temelleri ve Uygulama Alanları*, Anka-
ra: Maya Akademi, 2013. 38-96
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nîsâbü'rî. *el-Kütübü's-sitte ve şüruhuha: Sahihu Müs-
lim*. Fihrist: Bedereddin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. baskı., 1992.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb. *el-Kütübü's-sitte ve şüruhuha: Sünenü'n-
Nesâî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. baskı., 1992.
- Özek Ali vd., *Kur'ân-ı Kerim ve açıklamalı meal*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- Özgür, Özge. *Çok kültürcü Sosyal Çalışma*. Ankara: Sabev Yayınları, 2014.
- Öztürk, Aslıhan Burcu vd. “Kadına Şiddetle Mücadelede Neredeyiz? Feminist Sosyal Çalış-
ma Bağlamında Bir Değerlendirme”. *Sosyal Hizmet*. Ankara: Maya Akademi, 2013.
- Sancaklı, Saffet. “Hz. Peygamber ve İnsan Hakları”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Der-
gisi*, 3/2 (2003), 23-51.
- Sevil, Hüseyin Tekin. *Yaşlılığın Sosyal Anatomisi*. Ankara: Sabev Yayınları, 2005.
- Seyyar, Ali, “İslami Değerle Açısından Manevi Sosyal Hizmetler”. *Manevi Sosyal Hizmetler*.
edt: Ali Seyyar. 13-52. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2008.
- “Manevi Sosyal Hizmetlerin İslâmi Çerçevesi”, *Dini danışmanlık ve Din Hizmetleri*,
(Ankara: 2012),142.
- Şeker, Aziz. *Sosyal Çalışma Mesleği 21. Yüzyıl'da Sosyal Adalet Arayışında Sosyal Çalışma
Mesleği*. Ankara: Sabev Yayınları, 2008.
- Şulul, Kasım. *İlk Kaynaklarına Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*. İstanbul: İnsan Ya-
yınları, 2014.
- Taberi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Tarihu'r-Rusül ve'l-Mülük*. thk: Muhammed Ebu'l-
Fazl İbrahim. Mekke: Darü'l-Mearif, 2. baskı., 1968.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî. *Müşkilü'l-
Âsâr*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- Tek, Serhat. “İrkçilik Karşısı Sosyal Hizmet Uygulaması”. *Toplum ve Sosyal Hizmet* 30/3
(2019), 1142-1165.

- Tekin, Feridun. *Hız. Peygamber Devrinde Sosyal Hizmetler*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2019.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *el-Kütübü's-Sitte ve Şüruhuha: Sünenü't-Tirmizî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. baskı., 1992.
- Tuna, Sedat. *Hâtemü'l-Enbiya Hz. Muhammed'in (A.S.) Çağlar Ötesinden Bütün İnsanlığa Seslenişi* (Vedâ Hutbeleri) Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020.
- “Türkiye’de Sosyal Değişme ve Sosyal Hizmetler” (III. Milli Sosyal Hizmetler Konferansı 1968, (Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı 1970), 364.
- Vâkidî, Muhammed b. Ömer, *Kitabu'l-Meğâzî*, thk: Marsden Jones. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb 3.baskı, 1984.
- Yayla, Mustafa. “İslam Hukukunda Eşitlik ve İnsan Hakları”, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Ü. S. B. E, İstanbul,1994, 186.
- Yıldırım, Kadri. *Sosyal Hizmet*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık, 2007.
- Yolcuoğlu, İsmet Galip, *Sosyal Hizmete Giriş*. Ankara: Sabev Yayınları, 2012.
- Yolcuoğlu, İsmet Galip vd. “Ebeveyn Bakımından Çocuklar ve Sosyal Hizmet”. *Sosyal Politika ve Kamu Yönetimi Bileşenleriyle Sosyal Hizmet Temelleri ve Uygulama Alanları*. 155-156. Ankara: Maya Akademi, 2013.
- Zastrow, Charles, *Sosyal Hizmete Giriş*, çev: Heyet. Ankara: Nika Yayınları, 2013.
- Zebîdî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*. mütercim: Ahmed Naim. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. baskı., 1978.